

UNIVERZITET U SARAJEVU – FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU

KATEDRA ZA TURSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

**ZADUŽBINE ÇORLULU ALI-PAŠE U HRONOGRAMIMA
BOSNALI ALAEDDINA SABITA**

ZAVRŠNI RAD

Mentorice:

prof. dr. Alena Čatović

doc. dr. Velida Mataradžija

Studentica:

Rahma Bećović, BA

Sarajevo, septembar 2025.

UNIVERSITY OF SARAJEVO – FACULTY OF PHILOSOPHY

DEPARTMENT OF ORIENTAL PHILOLOGY

TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

**THE ENDOWMENTS OF ÇORLULU ALI PASHA IN THE
CHRONOGRAMS OF BOSNALI ALAEDDIN SABIT**

FINAL THESIS

Mentors:

prof. dr. Alena Čatović

doc. dr. Velida Mataradžija

Student:

Rahma Bećović, BA

Sarajevo, September 2025.

Sažetak

Završni rad fokusira se na poeziju, tačnije tri hronograma Bosnalı Alaeddina Sabita, posvećena zadužbinama Çorlulu Ali-paše. Dva od tri navedena hronograma koji se nalaze u pjesnikovom *Divanu* odnose se na dogradnju džamije na carskom brodogradilištu (*Tersâne-i Âmire*), dok je treći posvećen česmi kod Karamana. Hronogrami su posebna poetska forma koja ima književnu i historijsku vrijednost. Stoga se u radu nastoji istražiti historijski kontekst nastanka Sabitovih hronograma, te sagledati značaj velikog vezira Çorlulu Ali-paše u kulturnom životu Osmanskog Carstva kao i pjesnika Alaeddina Sabita. U radu će biti ponuđen i prijevod hronograma na bosanski jezik, te književna analiza forme i sadržaja navedenih pjesama.

Ključne riječi: Bosnalı Alaeddin Sabit, divanska književnost, hronogram, zadužbina, Çorlulu Ali-paša

Abstract

This thesis focuses on poetry, specifically three chronograms by Bosnalı Alaeddin Sabit, dedicated to the endowments of Çorlulu Ali Pasha. Two of the three chronograms, included in the poet's *Divan*, pertain to the extension of a mosque at the Imperial Shipyard (*Tersâne-i Âmire*), while the third is dedicated to a fountain near Karaman. Chronograms are a unique poetic form with both literary and historical significance. Therefore, this work aims to explore the historical context of Sabit's chronograms and to assess the cultural influence of Grand Vizier Çorlulu Ali Pasha in the Ottoman Empire, as well as the role of the poet Alaeddin Sabit. Additionally, the thesis will include a translation of the chronograms into Bosnian, accompanied by a literary analysis of their form and content.

Keywords: Bosnalı Alaeddin Sabit, Divan literature, chronogram, endowment, Çorlulu Ali Pasha

Sadržaj:

Uvod.....	6
1. Bosnalı Alaeddin Sabit: pjesnik inovacija u divanskoj književnosti.....	9
1.1. Biografski podaci i obrazovanje.....	10
1.2. Književni opus.....	12
1.3. Karakteristike, recepcija i značaj Sabitove poezije u divanskoj književnosti.....	14
2. Hronogram kao književna forma.....	19
3. Značaj velikog vezira Çorlulu Ali-paše.....	22
3.1. Biografski podaci i rani uspon.....	22
3.2. Veliki vezir Çorlulu Ali-paša.....	24
3.3. Politički pad.....	26
3.4. Zadužbine i kulturni doprinos.....	26
4. Hronogrami Bosnalı Alaeddina Sabita posvećeni zadužbinama Çorlulu Ali-paše.....	30
4.1. Prvi hronogram o dogradnji džamije na carskom brodogradilištu.....	30
4.1.1. Transliteracija.....	30
4.1.2. Prijevod na bosanski jezik.....	32
4.1.3. Analiza.....	33
4.2. Drugi hronogram o dogradnji džamije na carskom brodogradilištu.....	36
4.2.1. Transliteracija.....	36
4.2.2. Prijevod na bosanski jezik.....	37
4.2.3. Analiza.....	38
4.3. Hronogram o podizanju česme kod Karamana.....	40
4.3.1. Transliteracija.....	40
4.3.2. Prijevod na bosanski jezik.....	41
4.3.3. Analiza.....	42
Zaključak.....	45
IZVORI I LITERATURA.....	47

Uvod

Tokom gotovo pet stoljeća osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini, znatan broj obrazovanih ljudi s ovog područja djelovao je u institucijama Osmanskog Carstva, a istovremeno se okušavao i u pisanju divanske književnosti. Većina tih književnika dolazila je iz redova kadija, muderisa, derviških šejhova, kao i iz vojnih struktura – odnosno s pozicija na koje su bili imenovani nakon što bi stekli obrazovanje u medresama velikih centara Carstva ili, pak, u Bosni i Hercegovini.

Pojedini književnici su uživali pokroviteljstvo lokalnih upravitelja, bosanskih begova i paša, a neki su stekli naklonost i samih sultana. Zahvaljujući književnom talentu – posebno stihovima posvećenim mecenama – mnogi su napredovali unutar osmanske uprave i dvorova. Djela autora poput Hasana Zijaije Mostarca, Derviš-paše Bajezidagića, Sulejmana Mezakije i Alaeddina Sabita Užičanina čine dragocjeni dio kulturne baštine Bosne i Hercegovine i svjedoče o bogatoj tradiciji divanske književnosti razvijenoj u ovom dijelu Carstva.¹

Među pjesnicima iz bosanskohercegovačkog kulturnog kruga u doba Osmanskog Carstva, divanski pjesnik Bosnalı Alaeddin Sabit izdvaja se kao najistaknutiji na prijelazu iz XVII. u XVIII. stoljeće, ali i kao jedan od najznačajnijih tokom cijelog perioda osmanske vlasti. Njegov pjesnički izraz, obilježen odstupanjem od tradicije perzijskih klasika i oslanjanjem na motive svakodnevice, oblikovan je novim, domaćim jezičnim slojem koji ga je učinio prepoznatljivim u tadašnjim književnim krugovima. Upravo ta autentičnost svrstava ga među najoriginalnije pjesnike osmanskog perioda na ovim prostorima.

Alaeddin Sabit iza sebe je ostavio bogat i raznovrstan književni opus, u kojem se posebno ističu njegov *Divan* i nekoliko narativnih poema u formi mesneviye. *Divan* je sastavljen prema obrascu klasičnih osmanskih zbornika poezije: počinje miradžijom, zatim slijede dva nat'a i 36 kasida posvećenih velikodostojnicima njegovog vremena. Uz njih, nalaze se još tri tematske kaside, a potom i brojni drugi oblici divanske poezije: gazeli, tahmisi, kit'e, rubaije, lugazi, te čak 44 hronograma.² Upravo će ti hronogrami, kao poetski oblik kroz koji

¹ Sabina Bakšić, Alena Čatović, *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskome turskom jeziku: Pragmatička dimenzija*, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, 2019, str. 26-28.

² Popis sva 44 hronograma, s navođenjem povoda na koje su napisani, donosi Adnan Kadrić u djelu *Uvod u stilstiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaeddina Bošnjaka*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2015, str. 36-37.

Sabit nerijetko odražava društveno-političke tokove svog vremena, biti u središtu pažnje ovog magistarskog rada.

Cilj ovog rada jeste da se, kroz književno-teorijsku i kontekstualnu analizu, ukaže na višeslojnu vrijednost Sabitovih hronograma, kako u pogledu njihove estetske vrijednosti, tako i funkcije u osmanskome društveno-kulturnom kontekstu. Analizom tri Sabitova hronograma od kojih su dva posvećena dogradnji džamije na carskom brodogradilištu (*Tersâne-i Âmire*), a jedan podizanju česme u blizini Karamana, nastojat će se pokazati kako pjesnik opisuje zadužbine Çorlulu Ali-paše i doprinosi osmanskoj kulturnoj i književnoj tradiciji.

Rad se zasniva na kvalitativnoj analizi hronograma kroz neposredno čitanje i proučavanje njihove forme, jezika i historijskog konteksta. Pri tome su korišteni relevantni izvori o pjesniku, poput djela Safvet-bega Bašagića, Mehmeda Handžića, Fehima Nametka, Adnana Kadrića, Ešrefa Kovačevića i Alije Bejtića,³ dok su informacije o Çorlulu Ali-paši preuzete iz enciklopedijskih izvora i magistarskih radova Dilek Senihe Cenez i Selin Özhasa. Izvorni tekstovi hronograma preuzeti su iz *Divana* Alauddina Sabita, koji je priredio Turgut Karacan i koji predstavlja ključni izvor za analizu.⁴ Rad sadrži i prijevod hronograma na bosanski jezik, doprinoseći dubljem razumijevanju pjesnikovog izraza.

Strukturalno, rad je podijeljen u četiri tematska poglavlja. Prvo poglavlje daje uvid u život i književni opus Bosnalı Alaeddina Sabita,⁵ s posebnim osvrtom na njegovu jezičnu originalnost, odstupanje od tradicije, te uvođenje elemenata iz svakodnevnice, narodnog jezika, humora i satire u divansku poeziju. Drugo poglavlje bavi se hronogramom kao posebnom književnom formom, njenim funkcijama u osmanskoj kulturi i specifičnostima forme i sadržaja. Treće poglavlje posvećeno je historijskom i kulturnom kontekstu djelovanja velikog vezira Çorlulu Ali-paše. U četvrtom poglavlju data je analiza tri Sabitova hronograma posvećena

³ Popularnost Sabitovog pjesničkog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini uveliko je vezana za članke i publiciranu disertaciju Safvet-bega Bašagića, potom za pozitivne ocjene Mehmeda Handžića, kao i za kasnije prijevode Sabitovih pjesama na bosanski jezik. Biografskim aspektima Sabitovog života nastavio se baviti Alija Bejtić, dok radovi Ešrefa Kovačevića i Fehima Nametka donose dodatne priloge. Kovačević je, kao i Handžić, objavio prijevod Sabitove kaside *Miradžije*. Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alauddina Bošnjaka*, str. 23.

⁴ Turgut Karacan spada među najznačajnije istraživače koji su se posvetili istraživanju poezije Alauddina Sabita. On je priredio transliteraciju Sabitovog *Divana*. Iako nije imao pristup autografskom primjerku, uspio je, oslanjajući se na brojne prijevode, okupiti ujednačenu verziju djela. Ova transkripcija danas predstavlja ključni izvor za analizu Sabitove poezije. Ibid, str. 24.

⁵ U turskoj književnosti autor je poznat pod imenom Bosnalı Alaeddin Sabit, dok se u bosanskohercegovačkoj književnoj historiografiji najčešće navodi kao Sabit Užićanin.

zadužbinama Çorlulu Ali-paše, pri čemu se posebna pažnja posvećuje prijevodu i književnoj interpretaciji teksta.

1. Bosnalı Alaeddin Sabit: pjesnik inovacija u divanskoj književnosti

Bosnalı Alaeddin Sabit zauzima posebno mjesto u okviru divanske književnosti, i to ne samo zbog bogatstva i raznolikosti svoga opusa, već prije svega zbog stilske autentičnosti i inovativnosti kojom se istaknuo među savremenikima. Dok su brojni osmanski pjesnici slijedili poetiku perzijskih klasika, Sabit je težio vlastitom izrazu, posežući za svakodnevnim govorom, narodnim poslovicama i lokalnim temama. Kao jedan od najistaknutijih predstavnika procesa *mahallileşme*,⁶ Sabit je u svoju poeziju unio duh sredine u kojoj je živio, čineći je živom, pristupačnom i bliskom običnom čovjeku. Poseban doprinos osmanskoj poeziji dao je uvođenjem opisa konkretnih gradova, znamenitosti i ličnosti svoga vremena, čime je dodatno obogatio sadržajnu dimenziju divanskog izraza. Njegova originalnost i inovativnost ne samo da su osnažile tradiciju divanske književnosti, već su utjecale i na kasnije generacije pjesnika Osmanskog Carstva.

U djelu *Uvod u stilistiku divanske književnosti*, Adnan Kadrić ističe da se proučavanje starije bošnjačke književnosti najčešće veže za radove Safvet-bega Bašagića, koji Sabita naziva “najoiginalnijim pjesnikom turske lijepe knjige”, naglašavajući njegovu jedinstvenost u jeziku i poetici.⁷ Uprkos izraženoj originalnosti, Sabit je često nailazio na nerazumijevanje i odbacivanje od strane savremenika. Iako je napisao veliki broj kasida kojima je nastojao osigurati službu ili protekciju, nikada nije dobio ono što je smatrao da mu s pravom pripada. Njegov životni put bio je mukotrpan, bez značajnih društvenih priznanja koja bi mu omogućila miran život i nesmetano stvaralaštvo.

Ipak, njegova poezija nije ostala bez odjeka. Naime, prisustvo velikog broja prijepisa njegovog *Divana* još u XIII. stoljeću svjedoči o pozitivnoj recepciji u određenim književnim i intelektualnim krugovima.⁸ Njegov opus obuhvata sve ključne forme divanske poezije, poput kasida, hronograma, gazela, tahmisa i slično, ali i narativne poeme u formi mesnevice, u kojima su posebno izraženi humor, ironija i društvena kritika, što dodatno svjedoči o raznolikosti njegovog stvaralaštva. Tako je Sabit nesumnjivo najveći pjesnik i najzanimljivija ličnost među pjesnicima iz nekadašnjeg Bosanskog ejaleta koji su stvarali na turskom jeziku.

⁶ Proces *mahallileşme* predstavlja trend uvođenja lokalnih elemenata u divansku poeziju XVII. i XVIII. stoljeća.

⁷ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Preporod, Sarajevo, 2007, str. 301.

⁸ Do danas je katalogizirano oko 130 rukopisa Sabitovog *Divana* širom svijeta, uključujući i autografski primjerak koji se čuva u Bakuu. Za više informacija pogledati: Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, str. 42-44.

1.1. Biografski podaci i obrazovanje

Najistaknutiji divanski pjesnik na prijelazu iz XVII. u XVIII. stoljeće, autor *Divana* na osmanskome turskom jeziku, potječe iz Užica, koje su u to vrijeme bile su sastavu Bosanskog ejaleta.⁹ Češki orijentalista Jan Rypka, autor doktorske disertacije o Bosnalı Alaeddinu Sabitu,¹⁰ čije je pravo ime Alaudin Ali, pretpostavlja da je pjesnik rođen 1650. godine. Bašagić navodi da Sabit potječe iz plemenite porodice, te da je odrastao u bogatom i školovanom okruženju. Prvu naobrazbu stekao je u svome zavičaju kod muderisa Halil-efendije, da bi 1675. godine otišao u Istanbul na dalje školovanje.¹¹

Ubrzo je došlo do izražaja Sabitovo sazrijevanje i otkrivanje njegovih pjesničkih sposobnosti koje su se naslućivale još u ranoj mladosti. Pjesnik je tražio sebi mecenu i, trudeći se da stekne naklonost kasidama koje je pisao uglednicima tog vremena, privukao je pažnju komadanta mornarice Mehmed-paše, koji ga je, prema Bašagićevim navodima, iznimno cijenio i često se družio s njim. Zahvaljujući pašinom zauzimanju, Sabit je 1678. godine postao pripravnik (mulazim) kod Fejzullah-efendije, s dnevnom plaćom od 40 akči.¹² U jednoj od svojih kasida pjesnik izražava zahvalnost Mehmed-paši, ističući da upravo njemu duguje priliku da bude viđen u njegovoj sviti i da se upozna s uglednim ličnostima.¹³ Kadrić navodi da nije poznato koliko dugo je ostao uz pašu, ali se pretpostavlja da je u tom periodu ili ubrzo nakon toga postao zet ugledne bošnjačke porodice Lalića (La'lizade), odnosno zet tada već u Carstvu poznatog tesavvufsko-filozofskog učenjaka Sarı Abdullaha Bošnjaka, komentatora *Mesnevice*.¹⁴

Ipak, nakon Mehmed-pašine smrti, ostaje bez protekcije i tako prelazi u kadijski red. Iz poeme *Zafernâme*, posvećene krimskom hanu Selimu Giraju, saznaje se da je Sabit jedno

⁹ Mehmed Handžić dao je značajan doprinos proučavanju i poznavanju Alaeddina Sabita i njegovih djela prijevodom Sabitove *Miradžije*. U tome radu jednako je vrijedna uvodna studija u kojoj pruža pregled Užica u turskom periodu kao Sabitovog zavičaja, te ukazuje na niz književnika iz navedenog razdoblja. Pogledati: Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije, Knjiga I*, Ogledalo, Sarajevo, 1999, str. 651-656.

¹⁰ Doktorska disertacija koja predstavlja prvo zasebno djelo u potpunosti posvećeno Alaeddinu Sabitu. Jan Rypka, *Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des Türkischen Dichters Sâbit*, Praz, 1924.

¹¹ Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989, str. 152.

¹² Fehim Nametak, *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća*, Institut za književnost, Svjetlost, Sarajevo, 1991, str. 77.

¹³ Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1997, str. 59-60.

¹⁴ Sabit je kod njega stekao osnovna saznanja o principima bajramijsko-melamijskog tarikata, što se odrazilo i u njegovoj poeziji. Pored toga, i on, kao i njegov punac, pridržavao se temeljnih principa mevlevijskog učenja i poštovao autoritet Dželaludina Rumija, što se posebno ogleda u kasidi koju mu je posvetio. O povodima i kontekstu nastanka Sabitovih kasida pogledati: Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, str. 34-36.

vrijeme radio kao pripravnik u Edirneu, te da ga je spomenuti vladar potom imenovao kadijom u Kefi na Krimu. Međutim, već nakon nekoliko mjeseci ostao je bez posla, te piše kasidu Ahmed-efendiji, koji ga je potom imenovao kadijom u Janjini. Kada je spomenuti Fejzullah-efendija 1690. godine postao šejhulislam, imenovao je Sabita muftijom Tekirdaga. Tokom života obavljao je brojne kadijske dužnosti u različitim razdobljima i mjestima kao što su Čorlu, Tekirdag i Sarajevo. U Tekirdagu je proveo osam godina, a upravo u tom razdoblju nastao je najveći dio njegova *Divana*. Godine 1700, nakon napada i pustošenja Eugena Savojskog, imenovan je vrhovnim kadijom (mulla) Sarajeva, gdje je ostao na službi naredne četiri godine. Potom je premješten u Konju (1705), a zatim i u Dijarbakir (1708), gdje ga je Çorlulu Ali-paša postavio za glavnog kadiju vrlo bogatog kadiluka. Tada je već imao šezdesetak godina, a to postavljanje predstavljalo je njegovu posljednju službenu dužnost, nakon koje se vratio u Istanbul.¹⁵ Naredne tri godine, sve do svoje smrti 1712. godine, proveo je bez zvanične službe i prihoda.¹⁶

Prema Mehmedu Handžiću, umro je 5. septembra 1712. godine od dizenterije, a ne od šećerne bolesti, kako navodi Bašagić. Sahranjen je na Maltepeu, odmah do mezara Sari Abdullaha.¹⁷ Na njegovom mezaru uklesan je sljedeći hronogram, koji je spjevao jedan od njegovih prijatelja:

Dika običnih i visokih kadija Bošnjak Sabit-efendi, Veliki.

Zaista, lijep štil dodatak je njegovoj učenosti u pjesmi i prozi.

*Posjetnici njegova groba rekoše hronogram: krasni eden neka bude tvoja druga postojbina!*¹⁸

Na osnovu dostupnih izvora moguće je sagledati prilično jasnu sliku Sabitovog službovanja. Njegovo kretanje od Užica, preko Istanbula i brojnih centara administrativne moći, pružilo mu je priliku da stekne široko iskustvo, kontinuirano se usavršava, te da se upozna s

¹⁵ Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, str. 35.

¹⁶ Sabina Bakšić, Alena Čatović, *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskom turskom jeziku: Pragmatička dimenzija*, str. 34.

¹⁷ Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije, Knjiga I*, str. 661.

¹⁸ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, str. 302.

mnogim priznatim naučnim i, naročito književnim autoritetima svoga vremena. Sabit je te prilike znao prepoznati i iskoristiti, što potvrđuje njegov prilično obiman književni opus.¹⁹

1.2. Književni opus

Alaeddin Sabit za sobom je ostavio bogat i ranovrstan opus, koji obuhvata njegov *Divan* i nekoliko narativnih poema u formi mesnevije.²⁰ Prema Handžiću, Sabitova najveća sposobnost došla je do izražaja upravo u pjesništvu i stilskoj vještini. Kritičari ga smatraju jednim od velikih pjesnika osmanske književnosti, koji je u tursku poeziju unio mnogo novog i autentičnog. Za razliku od većine pjesnika svoga doba, nije se isključivo oslanjao na perzijske klasike, već je, kako se čini, bio pod utjecajem i naše narodne pjesme, iz koje je u osmansku poeziju unio slikovitost, izraze i motive bliske narodnom govoru.²¹

Kao što je već spomenuto u uvodu rada, njegov *Divan* uređen je prema obrascu klasičnih osmanskih zbornika poezije. Počinje miradžijom, nakon koje slijede dva nat'a, te trideset šest kasida posvećenih velikodostojnicima njegovog vremena, odnosno državicima i uglednicima poput šejhulislama Fejzullah-efendije, velikog vezira Halil-paše, velikog vezira Kalajli Ahmed-paše, te drugih. Među ovim kasidama, nalazi se i hronogram u formi kaside posvećen Çorlulu Ali-paši, koji se odnosi na gradnju džamije i hamama na carskom brodogradilištu.²² Pored toga, u divanu se nalaze još tri pjesme u formi kaside, koje nose naslove *Abdül-kadir el Geylanii*, *Hazret-i Mevlevi* i *Şikari-i kadı*, dakle ukupno 39 kasida. Zatim slijedi šest müzeyyel gazela, tri tahmisa, 44 hronograma, 355 gazela, 2 terci'-i benda, 45 kit'i, 24 rubaije, 182 mufreda i pet lugaza.²³ U divanu su također sadržane i dvije mersije napisane povodom smrti njegovih sinova, Ismaila, koji se 1691. godine ugušio u rijeci Tundži,

¹⁹ Ešref Kovačević, "O Sabitu Užičaninu", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost, I knjiga*, ured: Enes i Esad Duraković, Fehim Nametak, Alef, Sarajevo, 1998, str. 774.

²⁰ Iako Handžić, Nametak i Bejtić navode da je Sabit autor djela *Terceme-i Erbe'in Hadis*, Kadrić, nakon uvida u rukopis, zaključuje da to djelo nije Sabitovo, već pripada njegovom savremeniku Taibu Osman-zadeu. Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, str. 33.

²¹ Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije, Knjiga I*, str. 662.

²² Nametak navodi da upravo ova kasida sadrži najdetaljniji arhitektonski opis u divanskoj poeziji. Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, str. 66.

²³ Sabina Bakšić, Alena Čatović, *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskom turskom jeziku: Pragmatička dimenzija*, str. 33-34.

te Ibrahima, koji je preminuo 1703. godine.²⁴ Cjelokupan pjesnikov opus sabran je u zbirci poznatoj kao *Külliyât-ı Sâbit*.²⁵

Kako bi sačinio kompletan divan, Sabit je nastojao okušati se u svim pjesničkim formama. Međutim, prema ocjeni stručnjaka, najsnažniji izraz postigao je u kasidi i epskoj pjesmi. Bašagić napominje da su mu gazeli slabiji, te da nisu izrazi sentimentalne ljubavne čežnje prožete mističkim elementima, već sažete erotske pjesme koje odražavaju realizam, bez prisustva mističkih ideja.²⁶ Mnogi njegovi samostalni bejtovi (mufredi) postali su gotovo poslovice, što svjedoči o njegovoj sklonosti ka aforističkom izrazu.²⁷

Među njegovim narativnim poemama posebno se izdvaja *Zafernâme*, historijski ep u formi mesneviye, nastao povodom pobjede muslimanske vojske nad Austrijancima i Rusima 1689. i 1690. godine, u vrijeme sultana Sulejmana II. (1687–1691), posvećen krimskom hanu Selimu Giraju. Djelo sadrži 426 distiha te, iako se oslanja na tradicionalnu formu, pokazuje Sabitovu svjesnu težnju ka originalnosti, nadahnutu perzijskom epikom, posebno *Šahnamom*. U nizu sadržajnih cjelina pjesnik opisuje ustoličenje sultana, susret s hanom, zimski pohod i završnu bitku, pri čemu se ističu deskriptivni odlomci bogati vojnom terminologijom iz XVII. stoljeća. Stilski, *Zafernâme* se izdvaja složenim perzijskim genitivnim konstrukcijama, duhovitom frazeologijom i realističkim pristupom prikazu historijskih događaja, čime je Sabit nadmašio prethodnike.²⁸ Prema mišljenju Bašagića, ovo djelo predstavlja istinsko remek-djelo koje zauzima jedinstveno mjesto u historiji turske poezije.²⁹

Pored *Zafernâme*, Sabit je autor i drugih narativnih poema različitih tematskih i stilskih obilježja. Ljubavna poema *Edhem ü Hümâ* slijedi strukturu klasičnih narativnih mesneviya, s uvodnim poglavljima religijskog i panegiričkog sadržaja, uključujući *Tevhid*, *Münâcât*, *Na't-i Şerîf*, *Miradž*, te pohvale četvorici halifa, a potom i panegirike posvećene sultanu Mustafi II, šejhulislamu Fejzullah-efendiji i sultanu Ahmedu III. U poglavlju *Sebeb-i nazm* pjesnik navodi da je motiv preuzeo iz poeme Mustafe Natija, ali s namjerom da stvori posve originalno djelo. Sama ljubavna priča, prožeta simboličkim realizmom i visoko stiliziranim dvorskim izrazom,

²⁴ Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, str. 62.

²⁵ Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, str. 33.

²⁶ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, str. 307.

²⁷ Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije*, Knjiga I, str. 602-603.

²⁸ Za više informacija pogledati: Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, str. 39.

²⁹ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, str. 259.

ostala je nedovršena. Satirična mesnevijska *Berbernâme*, s oko 113 distiha, pisanih u mesnevi stihovima, u ironičnom i metaforiziranom tonu pripovijeda o mladom berberu iz Čorlua koji postaje žrtva seksualnog nasilja. Ona se, pored *Derenâme*, zbog svoje neobične teme i tona ubraja u *garibname* (čudne pjesme). *Derenâme* (oko 169 distiha) odlikuje se razgovornim stilom, humorom, groteskom i elementima narodnog izraza. Radnja, smještena u jednoj mahali, prati dvojicu prevaranata koji obmanjuju muža i obljubljuju njegovu suprugu, dok komični i vulgarizirani elementi služe karakterizaciji likova i oslikavanju društvenih tipova. U šaljivoj mesnevijskoj *Amrû'-Leys* Sabit reinterpretira poznati orijentalni motiv, kombinirajući visokostilizirani dvorski izraz s leksikom bližom narodnoj poeziji, čime stvara komični kontrast i efekt iznenađenja. Najkraća među ovim pjesmama, *Pendnâme*, sastoji se od svega jedanaest distiha s općim moralnim porukama izraženim leksikom divanske poezije. Nije napisana u maniru visokostilizirane dvorske poezije i ne ubraja se u narativne mesnevijske, tako da posebno ne privlači pažnju književnih teoretičara.³⁰

Ono što je Sabitu osiguralo slavu i mjesto u divanskoj književnosti jeste činjenica da je stvorio sebi karakterističan stil pisanja, koji je u početku osporavan. Utkao je turske i slavenske poslovice u svoju poeziju, koristio osobite izraze i termine, koristeći se govornim turskim jezikom. Upotrebom narodnog govornog jezika osvježio je jezik divanske književnosti. Fehim Nametak u svojoj knjizi *Divanska književnost Bošnjaka* navodi da se u Sabitovoj poeziji javljaju raznovrsne teme – od kur'anskih motiva i epizoda iz života poslanika Muhammeda a.s, do mističkih, ljubavnih tema, kao i onih koje prikazuju svakodnevni život i vrijednost same poezije. Također, navodi da u nekim djelima humor i satira imaju značajnu funkciju.³¹

1.3. Karakteristike, recepcija i značaj Sabitove poezije u divanskoj književnosti

U osmanskome književnom miljeu Sabitovo stvaralaštvo nije prošlo nezapaženo. Njegovi savremenici Šejhi, Safai i Salim pisali su o njemu s velikim uvažavanjem, pri čemu se Salim posebno ističe. Bašagić bilježi njegove riječi koje sažimaju suštinu Sabitove poezije:

*“Svakdanje izraze i dosjetke meće u takvu formu da čovjek i nehotice uživa; kad ih ponovo pročita ili čuje, budi se u njemu nanovo neko oduševljenje...”*³²

³⁰ Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, str. 40-42.

³¹ Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, str. 64.

³² Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, str. 303.

Već za svog života uživao je pozitivnu recepciju koja ga je, zahvaljujući originalnosti i stilskoj inovativnosti, svrstala u sam vrh divanske književnosti, potvrđujući njegov značajan utjecaj među savremenikima i kasnijim generacijama.

Iako su prilike na prijelazu iz XVII. u XVIII. stoljeće u Sarajevu, gradu u kojem je Sabit stvorio svoj kulturni krug, bile teške, a prihodi skromni, Alaeddin Sabit se isticao kao pjesnik i intelektualac. Njegovo prisustvo imalo je snažan uticaj na lokalne književne krugove, naročito na pjesnika Mehmeda Rešida,³³ čije djelo *Miradžija* pokazuje jasne sličnosti sa Sabitovim istoimenim djelom. Koliko je Sabit već tada bio poznat i cijenjen u obrazovanim krugovima potvrđuje i činjenica da mu je po dolasku u Sarajevo glavni sekretar namjesnika Mehmed-efendija spjevao hronogram, a Mehmed Rešid kasidu.³⁴

Bašagić je posebno naglasio da pjesnici s naših prostora u osmanskoj književnosti često formiraju zasebnu poetiku, koja nosi obilježja narodnog stvaralaštva. Dok su se mnogi osmanski pjesnici oslanjali na arapske i perzijske uzore, bošnjački autori – a među njima i Sabit – povremeno su posezali za bogatom riznicom narodnih izraza, poređenja i metafora. Sabit, prema Bašagiću, ide i korak dalje: on je prvi koji je svjesno pokušao dovesti u sklad istočnu umjetnu poeziju i narodnu liriku, preplićući ih u vlastitoj umjetničkoj viziji. Njegova poezija je tako, osim što je ispunjena uobičajenim divanskim motivima i formama, protkana slikama i figurama prepoznatljivim bosanskom usmenom nasljeđu. Time je otvorio nova stilska i tematska vrata osmanskoj umjetnoj poeziji, dajući joj svježinu koja ju je činila pristupačnijom i domaćoj publici.³⁵ Međutim, kasniji autori osporavaju ovakve zaključke. Kadrić naglašava da se Sabit ne može posmatrati kao tipičan predstavnik uvođenja "narodnog" jezika u divansku poeziju, budući da se takvi elementi uočavaju u svega dvije malo kraće narativne poeme. Cjelina njegovog opusa ostaje čvrsto ukorijenjena u divanskoj poetici, dok se njegov poseban doprinos ogleda prije svega u originalnom stilskom poigravanju poslovicama i frazemima.

³³ Sarajevski pjesnik Mehmed Rešid je izuzetno cijenio Sabita, što se jasno vidi iz njegove kaside od sedamdeset stihova, u kojoj ga veliča i kao sarajevskog kadiju i kao pjesnika čijem se pjesničkom izrazu divio i na čiji se stil ugledao. Da je Sabit imao snažan utjecaj na Rešidovu poeziju potvrđuje i činjenica da je svoju *Miradžiju* spjevao po uzoru na Sabitovu. Za više informacija o Mehmedu Rešidu pogledati: Šaćir Sikirić, "Divan Mehmed Rešida", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost, I knjiga*, ured: Enes i Esad Duraković, Fehim Nametak, Alef, Sarajevo, 1998. str. 777-800.

³⁴ Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, str. 62.

³⁵ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, str. 303-304.

Time se Sabitovo pjesništvo može shvatiti više kao primjer osobenog unutardivanskog izraza nego kao pokušaj spajanja umjetne i narodne lirike.³⁶

Sabitova pjesnička sudbina bila je u velikoj mjeri određena društvenim i političkim prilikama njegovog vremena. Da je Bosna imala svoj dvor, ističe Fehim Nametak, Sabit bi zasigurno bio izvrstan dvorski pjesnik. Međutim, u Istanbulu je postojao moćan pjesnički krug koji mu nije dopuštao da se domogne dvorske službe i živi od poezije. U vrijeme kada je Sarajevo, poharano i spaljeno od strane Eugena Savojskog te ostalo bez ikakvih mogućnosti za kulturni i naučni rad, Sabit nije mogao ostvariti egzistenciju u rodnom gradu. Usko vezan za poetsku praksu traženja pokrovitelja, Sabit u tom periodu piše niz kasida i jedinstvenu predstavku u stihu – arzuhal od devet stihova – u kojoj opisuje vlastite materijalne teškoće, što je u divanskoj književnosti ostao neponovljen primjer.³⁷ U kasnijim godinama, obraćajući se Ahmedu III. i velikom veziru Baltadži Mehmed-paši, izražava razočaranje položajem pjesnika u društvu, naglašavajući da čovjek baveći se umjetnošću ne može osigurati ni osnovnu egzistenciju. Iako je cijenio originalnost Nabija, Sabit se ironično osvrtao na njegov privilegirani status, a zbog svoje povučенosti i osebujnog karaktera ostao je izvan dvorskog kruga, iako su tamo bili pjesnici slabijih stvaralačkih dometa.³⁸ Sam za sebe je jednom prilikom rekao:

*“Ja ne znam lijepo pričati, ali Bogu hvala, moje pero pomalo govori, da ni ono ne zna pričati, ja bih pukao.”*³⁹

Njegovu slavu učvrstila je originalnost izraza: u poeziju je, na dotad neviđen način, unio turske i slavenske poslovice, lokalna predanja i govor svakodnevnice, čime je osvježio jezik divanske poezije i snažno ga povezao s društvenom zbiljom. Iako je izbjegavao pretjeranu upotrebu arapsko-perzijskog vokabulara, birao je neuobičajene turske riječi koje su, zajedno s njegovom sklonošću humoru i satiri, davale njegovom stilu prepoznatljiv pečat. Njegova poezija nije bila primarno ljubavna ni izrazito lirska, već je najveću umjetničku vrijednost

³⁶ Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, str. 24.

³⁷ Arzuhal je vrsta molbe upućene određenim instancama vlasti, podnošena u slučajevima kada se tražila naknada, zahtijevala određena dužnost ili prijavljivala nepravda. Mogao se predati bilo kojem nivou vlasti, od sultana do lokalnih upravitelja u pokrajinama. Budući da njihovo sastavljanje nije bilo jednostavno, s vremenom se razvila posebna profesija pisaca arzuhala (*arzuhalcılık*). Mehmet İpşirli, “Arzuhal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, str. 447-448.

³⁸ Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, str. 62-63.

³⁹ Ibid, str. 63.

postizala je reflektirajući život tog doba, što ga izdvaja kao jednog od najoriginalnijih bošnjačkih pjesnika na osmanskome jeziku.⁴⁰

Uprkos izuzetnoj inovativnosti i osvježanju koje je unio u divansku poeziju, Sabit nije bio pošteđen kritika. Neki su mu zamjerali prečestu upotrebu rijetkih i neuobičajenih izraza, aforizama i poslovice, smatrajući da time ponekad narušava stroga metrička pravila, te ga optuživali za ponešto slobodne i “neslane” stihove. Međutim, Ešref Kovačević ističe da su takvi prigovori neutemeljeni jer su Sabitovi savremenici o njegovim pjesmama govorili s ushićenjem, a njegov *Divan* imao je veliki broj prijepisa širom Osmanskog Carstva i izvan njega. Negativni sudovi, prema Kovačeviću, prije su posljedica nedovoljnog poznavanja Sabitovog opusa, nego stvarnih nedostataka pjesnikova pera. Naime, Sabitova poezija spajala je učenost, duhovnost i osjećajnost s humorom, a snagu je crpila iz spoja jezičke inovativnosti i stilske jasnoće.⁴¹

Posebno mjesto u njegovom opusu zauzima *Miradžija*, koju Kovačević smatra jednom od najuzvišenijih pjesnikovih tvorevina. Iako su ovu temu obrađivali mnogi, Sabit se istakao jedinstvenim spojem svečanosti, ozbiljnosti i ekstaze prožete dubokim imanom. Bogatstvo slikovnih opisa, profinjene usporedbe i snažna imaginacija pokazuju pjesnika koji je i u zrelim godinama zadržao mladalačku smjelost i vjeru, vodeći čitatelja na duhovno putovanje islamskim kosmosom.⁴²

Pored analiza koje nude Nametak i Kovačević, vrijedan uvid u Sabitov književni profil i njegovu recepciju na našim prostorima daje i Alija Bejtić. On ističe da je, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u dubini Anadolije, najviše bio rasprostranjen upravo Sabitov *Divan*, što potvrđuju tri sačuvana rukopisa: jedan iz nekadašnje Bašagićeve kućne biblioteke, te dva u Orijentalnoj zbirci HAZU u Zagrebu. Bejtić napominje da Sabitova poezija, osim što ima trajnu vrijednost kao književni spomenik epohe, predstavlja dragocjenu građu za istraživanje pjesnikove individualne poetike, ali i književnih tokova Osmanskog Carstva krajem XVII. i početkom XVIII. stoljeća.⁴³

⁴⁰ Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, str. 62-66.

⁴¹ Ešref Kovačević, "O Sabitu Užičanu", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost, I knjiga*, ured: Enes i Esad Duraković, Fehim Nametak, Alef, Sarajevo, 1998, str. 774.

⁴² Ibid, str. 775-776.

⁴³ Alija Bejtić, "Pjesnik Sabit Alauddin Užičanin kao sarajevski kadija i bosanski mulla", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost, I knjiga*, ured: Enes i Esad Duraković, Fehim Nametak, Alef, Sarajevo, 1998, str. 753.

Sabitov boravak u Sarajevu posebno je zanimljiv u kontekstu književnog i intelektualnog života grada. Naime, Bejtić sugerira da je Sabit održavao kontakte s tadašnjim krugom obrazovanih Sarajlija, koji su se okupljali u privatnim kućama ili čak kafanama, gdje su se tumačila perzijska djela, raspravljalo o filologiji, hadisu, tefsiru i islamskoj historiji, te vodile diskusije književne prirode. Dolaskom u Sarajevo, Sabit je već bio afirmisan pjesnik, a postoje naznake da je u tim krugovima ne samo učestvovao nego i ostavio književni trag.⁴⁴

Recepcija Sabitove poezije, kako u njegovo vrijeme, tako i kasnije, svjedoči o njegovoj dvostrukoj ulozi – kao čuvara i nastavljачa klasične divanske tradicije i kao inovatora koji je u tu tradiciju unio elemente narodnog pjesništva i savremenih historijskih refleksija. Njegovo stvaralaštvo pokazuje da divanska poezija nije bila zatvoren i statičan sistem, nego živi kulturni organizam sposoban da apsorbira nove izraze, teme i perspektive.

⁴⁴ Alija Bejtić, "Pjesnik Sabit Alauddin Užičanin kao sarajevski kadija i bosanski mulla", u: *Bošnjacka književnost u književnoj kritici: Starija književnost, I knjiga*, str. 768-769.

2. Hronogram kao književna forma

Hronogram (tarih) predstavlja posebnu vrstu pjesničkog stvaralaštva preuzetu iz orijentalnih književnosti, koja je, osim što je bila omiljena pjesnička forma u islamskim kulturnim krugovima, ujedno služila i kao historijski dokument.⁴⁵ Porijeklo ove forme veže se za arapsku književnost, gdje riječ *tarih* u izvornom značenju označava historiju, povijest, hroniku, ljetopis ili datiranje. U književnom kontekstu, hronogram je pjesnička forma koja, iako polazi od svoje osnovne namjene obilježavanja određenog događaja, često prerasta te okvire i poprima obilježje samostalne pjesme. Njegova posebnost ogleda se u posljednjem stihu (hronostihu), u kojem je skriven datum događaja izračunat prema ebdžedu, sistemu računanja zasnovanom na brojčanim vrijednostima arapskih slova.⁴⁶ Na taj način, hronogram istovremeno dokumentira događaj i svjedoči o pjesničkoj vještini autora, budući da njegovo pisanje zahtijeva vještog i učenog pjesnika koji mora umjetnički transponirati put do željenog datuma.

Zahvaljujući svojoj popularnosti, hronogram je našao mjesto i u turskoj, perzijskoj, te bošnjačkoj književnoj tradiciji. Na našim prostorima, gotovo svaki značajniji događaj – poput rođenja ili smrti, kretanja na ratne pohode, sklapanja mira, te gradnje džamija, česmi ili mostova – mogao je biti obilježen hronogramom. Posebno su zanimljivi oni koji prate uvakufljenja i veličaju vakife, jer pjesnik u njima istovremeno dokumentira događaj i izražava pohvalu.⁴⁷ Nametak bilježi da je kod nas poznato više majstora hronograma, a neki od njih, poput Mejlije, Džudije, Vehbije ili Zuhdije, više su poznati kao autori hronograma nego po svojim ostalim pjesničkim formama.⁴⁸ On također napominje da hronogram može biti i prozna vrsta, u kojoj tada označava hroniku, povijest ili, u rijetkim slučajevima, zapise o dvije-tri izuzetne pojave. Ovi podaci dodatno potvrđuju da hronogram nije samo pjesničko poigravanje s brojčanom vrijednošću slova, već i kulturni dokument s višestrukom funkcijom u književnoj i historijskoj tradiciji.

⁴⁵ Mensur Malkić, "Chronograms by Ćamil Silajdžić", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, sv. 19, br. 33, Sarajevo, 2013, str. 205.

⁴⁶ Muhamed Dželilović, "Tarih kao tradicionalni oblik upotrebne književnosti", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost*, ured: Enes i Esad Duraković, Fehim Nametak, I knjiga, Alef, Sarajevo, 1998, str. 547.

⁴⁷ Ibid, str. 548.

⁴⁸ Za više informacija o navedenim pjesnicima pogledati: Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989.

U Bosni i Hercegovini, unutar književnog stvaralaštva na turskom jeziku, pjesnici su, počevši od Derviš Jakub-paše Bošnjaka (XV–XVI. stoljeće) pa sve do Arif Hikmet-bega Rizvanbegovića i Muhameda Kadića (XIX–XX. stoljeće), stihovima trajno obilježavali važna događanja, rođenja i smrti, koristeći hronograme za bilježenje svega što su smatrali ⁴⁹. Kadić je u svom opsežnom radu na historiji Bosne i Hercegovine (1346–1927) na marginama zapisivao hronograme vezane za događaje, ličnosti i građevine, pri čemu je posebno uvrstio Fadil-pašu Šerifovića, autora najvećeg broja takvih stihovanih ⁵⁰. Među pjesnicima se ističe Mehmed Mejlija Guranića jedan od najvećih bosanskih pjesnika iz XVIII. stoljeća, čiji su duži i kraći hronogrami, kao i arzuhal, zabilježeni u Kadićevom prijepisu, primjer vrhunske poetske vještine i metričke ⁵¹

U praksi oblikovanja hronograma na temelju brojčane vrijednosti slova razlikuje se šest osnovnih metoda. Potpun hronogram (*târîh-i tâmm*) podrazumijeva da zbir vrijednosti svih slova daje željeni datum. Ukasni hronogram (*cevher* ili *gûher târîh*) računa se samo zbrajanjem vrijednosti slova sa tačkama, dok se kod tzv. “zanemarenog” hronograma (*mühmel târîh*) u obzir uzimaju isključivo vrijednosti slova bez tačaka. Nepotpuni hronogram (*tamiyeli târîh*) zahtijeva dodatke ili oduzimanja kako bi se dobio željeni datum, dok hronogram slovima i značenjem (*lafzen ve ma'nen târîhi*) istovremeno izražava datum riječima i kroz zbir brojčanih vrijednosti slova. Konačno, dvostruki hronogram (*târîh-i düta*) označava slučaj kada zbir vrijednosti slova daje dvostruku vrijednost željenog datuma, te se konačni rezultat dijeli sa dva kako bi se odredio tačan datum.⁵²

Posmatran kao pjesnička vrsta, hronogram se može razumjeti i kao izraz pjesničke vještine i dara, te ujedno kao svojevrsni spomenik koji nadilazi okvire književne igre s brojčanim vrijednostima slova. U tom smislu, on se može tumačiti kao poetski medaljon, epigraf ili epitaf, odnosno kao spomen-obilježje koje odražava čovjekovu težnju da ostavi trajan biljeg o svom postojanju. Bilo da je uklesan u nišan, urezan na građevinu ili zapisan u slavu određene ličnosti, hronogram uvijek nosi u sebi ideju ljepote i trajnosti, pa se u njegovoj suštini prepoznaje težnja ka očuvanju dobra i estetske vrijednosti. Na taj način, hronogram nije

⁴⁹ Fehim Nametak, *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća*, str. 29.

⁵⁰ Muhamed Dželilović ističe da je pojam *tarih* teško prevodiva riječ. On bi mogao označavati hronogram, epitaf ili epigram, ali se najpreciznije može prevesti kao spomen-obilježje.

⁵¹ Muhamed Dželilović, “Tarih kao tradicionalni oblik upotrebne književnosti”, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost*, str. 548.

⁵² Fehim Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 240.

samo element književnog naslijeđa, nego i sastavni dio kulturne baštine i pisane historije naših prostora.⁵³ Kako navodi Mensur Malkić, razloge zbog kojih ovaj pjesnički žanr danas nije snažnije prisutan u okviru naše kolektivne memorije treba tražiti u zaboravnosti i nehatu, ali i u opadanju kvaliteta obrazovanja, te smanjenom izučavanju orijentalnih jezika u Bosni i Hercegovini tokom posljednjeg stoljeća.

Kao što ističe Kadrić u svojoj doktorskoj disertaciji,⁵⁴ hronogrami Alaeddina Sabita odlikuju se bogatstvom poetiziranih faktografskih podataka, pri čemu je njihov stil prilagođen prigodi zbog koje su nastali, pa tako preovladava izrazito prigodnički karakter. Izbor leksike zavisi od samog događaja – drukčije je oblikovan hronogram posvećen ustoličenju sultana, a drukčije onaj kojim se bilježi smrt ili postavljenje nekog dostojanstvenika. Sabit je bio svjedok i učesnik brojnih događaja svoga doba, te se u njegovim hronogramima ogleda spoj ličnog doživljaja i faktografskog zapisa, što ovoj formi daje dvostruku funkciju – književnu i historiografsku. Posebno mjesto u njegovom stvaralaštvu zauzimaju hronogrami posvećeni zadužbinama i graditeljskim poduhvatima velikodostojnika, među kojima se izdvajaju oni napisani u čast Čorlulu Ali-paše. U tim pjesmama Sabit spaja dvorski ceremonijalni stil s elementima panegiričkog izraza, naglašavajući dobročinstvo i veličinu vakifa, ali istovremeno ostavljajući i vrijedan historijski trag o podizanju džamija, hamama i drugih zadužbina. Time Sabitovi hronogrami o Čorlulu Ali-paši potvrđuju pjesnikovu posebnu vještinu u obradi ove forme i nastavljaju tradiciju hronograma kao spomen-obilježja, o čemu je ranije bilo riječi.

Međutim, važno je naglasiti da osnovni cilj hronograma u divanskoj poeziji nije iscrpno opisivanje događaja, već korištenje lokalnog motiva kao sredstva za izražavanje univerzalnih ideja. Zbog toga se lokalni elementi u hronogramima obično svode na jedan stih ili sintagmu, bez detaljnijeg prikaza samog događaja. U tom smislu Sabit i nije reprezentativan primjer pjesnika koji u hronograme uvodi snažniji lokalni kolorit, za razliku od brojnih manje poznatih autora koji su u tom pogledu pokazivali veću sklonost.⁵⁵

⁵³ Mensur Malkić, "Chronograms by Ćamil Silajdžić", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, sv. 19, br. 33, str. 206.

⁵⁴ Knjiga Adnana Kadrića *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, koja je u ovom magistarskom radu korištena kao jedan od izvora o pjesniku, predstavlja skraćenu i djelomično modificiranu verziju njegove doktorske disertacije pod naslovom *Lingvostilistička analiza pjesničkog stvaralaštva Sabita Alaudina Bošnjaka*, odbranjene 2007. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

⁵⁵ Ipak, upravo je u njegovim satiričnim poemama *Berbernâme* i *Derenâme* vidljivo pjesnikovo spuštanje u tadašnju svakodnevnicu. Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, str. 24-25.

3. Značaj velikog vezira Çorlulu Ali-paše

Osmansko Carstvo XVII. stoljeća obilježeno je dubokim društvenim i političkim promjenama koje su značajno utjecale na njegovu dalju historijsku putanju. Brojni osmanski mislioci i velikodostojnici, poput Gelibolulu Mustafe Alija, Koči-bega i Katiba Čelebija, ukazivali su u svojim djelima na slabosti u državnom sistemu, među kojima se posebno izdvajaju napuštanje timarskog sistema, korupcija, slabljenje pravnog poretka i gubitak fiskalne ravnoteže. Dok su jedni, poput Katiba Čelebija, zagovarali povratak na prijašnji poredak (*kanûn-ı kadîm*), drugi su smatrali da Osmansko Carstvo mora tražiti nova i originalna rješenja u skladu s evropskim iskustvima.⁵⁶

Posebno mjesto u analizama tog vremena zauzima i pitanje vojne moći. Naime, razvoj vatrenog oružja, poznat u historiografiji kao “vojna revolucija”, izmijenio je odnose snaga u Evropi, a Osmansko Carstvo je sve teže pratilo te promjene. Uprkos privremenoj stabilizaciji tokom perioda vezira iz loze Köprülü, poraz pod Bečom 1683. godine i Karlovački mir iz 1699. godine označili su kraj višestoljetne ekspanzivne politike i otvorili novo razdoblje preispitivanja i prilagodbe.⁵⁷

Kako naglašava Dilek Seniha Cenez u uvodu svog magistarskog rada *18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*, svi ovi procesi jasno svjedoče da je XVII. stoljeće za Osmansko Carstvo predstavljalo period prijelaza između klasične snage i modernih izazova.⁵⁸ Upravo u takvom političkom i društvenom ozračju oblikovao se i uspon Çorlulu Ali-paše, jednog od najistaknutijih osmanskih velikodostojnika u periodu vladavine sultana Ahmeda III.

3.1. Biografski podaci i rani uspon

Çorlulu Ali-paša rođen je 1670. godine.⁵⁹ Odrednica “Çorlulu” u njegovom imenu jasno ukazuje na porijeklo iz mjesta Čorlu.⁶⁰ Prema dostupnim izvorima, poticao je iz porodice

⁵⁶ Dilek Seniha Cenez, *18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2017, str. 1.

⁵⁷ Ibid, str. 2.

⁵⁸ Ibid

⁵⁹ Zabilježeno je da je imao preko četrdeset godina kada je umro, što ukazuje na to da je vjerovatno rođen 1670. godine. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, str. 286.

⁶⁰ Danas grad u provinciji Tekirdağ.

zemljoradnika. Svojom inteligencijom privukao je pažnju kapidžibaše⁶¹ Türkmen Kara Bajram-age, koji mu je postao mecena i zaštitnik.⁶² Posredstvom svog zaštitnika, prvo je primljen u Galata saraj, a zatim premješten u Ratnu odaju unutar Enderuna,⁶³ odakle je kasnije prešao u Sultansku kancelariju.⁶⁴

Nakon završetka obrazovanja u Enderunu, Ali-paša je započeo svoju državnu službu tokom vladavine sultana Mustafe II. Godine 1699. imenovan je za rikabdara,⁶⁵ nakon čega je ubrzo napredovao na višu poziciju čohadara,⁶⁶ koja mu je omogućila blizak odnos sa sultanom.⁶⁷ Već iste godine, nakon Karlovačkog mira, učestvovao je u dvorskim poslovima kao tajni savjetnik Mustafe II, što pokazuje da je vrlo rano stekao povjerenje sultana i ušao u uži krug njegovih pouzdanika.⁶⁸ Iskoristivši bolest tadašnjeg silahdara,⁶⁹ Gürcü Ibrahim-age, otvoreno je izrazio želju za preuzimanjem te funkcije, koja će postati ključna za njegov dalji politički uspon.⁷⁰

Çorlulu Ali-paša je, kao silahdar, uveo niz važnih reformi koje suznačajno unaprijedile ovu funkciju. Funkcija silahdara imala je dugu tradiciju u osmanskoj državnoj strukturi – poticala je još iz vremena Bajazida I, a tokom klasičnog perioda obuhvatala je nošenje sultanovog oružja, čuvanje dvorskog arsenala, ali i prisustvo na svim važnim ceremonijama i lovovima. Time je silahdar postajao jedna od najbližih i najutjecajnijih ličnosti u neposrednoj

⁶¹ Termin *kapıcıbaşı* označava dvorsku titulu u Osmanskom Carstvu, koja je bila dodjeljivana zapovjednicima straže na dvoru sultana, kao i najviših državnih funkcionera. Za više informacija pogledati: *Historija Osmanske države i civilizacije*, priredio Ekmeleddin İhsanoğlu, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2004, str. 606-607.

⁶² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, str. 286.

⁶³ *Enderûn* je obrazovna institucija koja je pripadala samoj organizaciji dvora. U njoj se školovao odabrani kadar koji je rukovodio upravnim mehanizmom države. Nakon osnovne obuke u školama poput Galata saraja, najtalentovaniji su ulazili u Enderun, gdje su prolazili kroz sedam nivoa obuke, uključujući i Ratnu odaju (*Seferli Köğüşü*). Samo rijetki među njima uspjeli su doseći najviši nivo – Sultansku kancelariju (*Has Oda*), koja je okupljala najbliže sultanove saradnike. Za više informacija pogledati: *Historija Osmanske države i civilizacije*, str. 175-177.

⁶⁴ Münir Aktepe, "Çorlulu Ali Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, str. 370.

⁶⁵ Termin *rikabdâr* označava ličnog dvorjanina čija je osnovna dužnost bila pružanje pomoći sultanu pri uzjahivanju konja. *Historija Osmanske države i civilizacije*, str. 1055.

⁶⁶ Termin *çukadar* označava dvorskog službenika zaduženog za čuvanje odijela u saraju sultana, vezira ili namjesnika pokrajina. *Historija Osmanske države i civilizacije*, str. 1048.

⁶⁷ Dilek Seniha Cenezu svom magistarskom radu "18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)" navodi da je Ali-paša 8. maja 1700. godine, u vili Halil Paşa na Arnavutköyu, koju mu je lično poklonio sultan, pripremio gozbu u njegovu čast. Tom prilikom, poklonio mu je džariju, opremljenog konja i zlatni sat. Sultan mu je zauzvrat darovao raskošni kaput od samurovine, što ukazuje na njihov bliski odnos.

⁶⁸ Dilek Seniha Cenez, *18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*, str. 7.

⁶⁹ Termin *silâhdâr* označava položaj dvorjanina zaduženog za nošenje sultanovog oružja. Za više informacija pogledati: *Historija Osmanske države i civilizacije*, str. 476-477.

⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, str. 286.

blizini vladara.⁷¹ Prije njegovog imenovanja, sultanski ukazi i dopisi velikog vezira ili nekog drugog velikodostojnika dostavljani su sultanu isključivo posredstvom nadzornika unutrašnjih poslova harema i vrhovnog dvorskog službenika. Međutim, Ali-paša je ovu odgovornost preusmjerio na silahdara. Jedna od najvažnijih reformi bila je promjena sistema obrazovanja u Enderunu kojom je regulisao činove i rangove svih službenika u dvorskoj hijerarhiji, pri čemu je sopstveni položaj podigao na najviši nivo među oficirima. Do tada je unapređenje u Sultansku kancelariju bilo moguće samo kroz striktno definisane faze, ali je on ukinuo ovu strukturu, omogućivši brže napredovanje nadarenih učenika.⁷²

Njegov uspon ubrzo je privukao pažnju dvojice uticajnih ličnosti – velikog vezira Rami Mehmed-paše i šejhulislama Fejzullah-efendije. Obojica su ga, zbog njegove bliskosti sa sultanom Mustafom II, koji ga je čak predložio za zeta svojoj kćerki sultaniji Emine, smatrali potencijalnom prijetnjom te su odlučili da ga udalje iz dvora.⁷³ Zaruke između sultanije i Ali-paše obavljene su 1702. godine u prisustvu samog sultana, što je potvrđivalo izuzetno povjerenje koje je uživao na dvoru.⁷⁴

U periodu političkih previranja tokom pobune džebedžija⁷⁵ 1703. godine,⁷⁶ Ali-paša je udaljen iz dvora uz obrazloženje daje u tako teškom vremenu potreban iskusan vezir, te je dobio titulu vezira kupole⁷⁷ i napustio Enderun. Pobuna je kulminirala stupanjem Ahmeda III. na prijestolje, čime je završena jedna i započeta nova politička faza Osmanskog Carstva. Dok je Mustafa II. bio pod snažnim utjecajem Fejzullah-efendije, Ahmed III. je svoj legitimitet morao graditi na kompromisu s vojskom i pobunjenicima koji su ga doveli na vlast. Time su janjičari, ulema i istanbulski esnafi stekli presudnu ulogu u određivanju prvih dvorskih službenika.⁷⁸

3.2. Veliki vezir Çorlulu Ali-paša

⁷¹ Dilek Seniha Cenez, *18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*, str. 8.

⁷² *The Encyclopaedia of Islam*, vol I, ured: H. A. R. Gibb, J. H. Kramers et al, Leiden, E. J. Brill, 1986, str. 394.

⁷³ Münir Aktepe, “Çorlulu Ali Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, str. 370.

⁷⁴ Dilek Seniha Cenez, *18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*, str. 10.

⁷⁵ Termin *cebeci* označava pripadnika jednog od redova središnjih ili lokalnih vojnih snaga, zaduženog za upravljanje i održavanje oružja. *Historija Osmanske države i civilizacije*, str. 1049.

⁷⁶ Dilek Seniha Cenez u svom magistarskom radu “*18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*” navodi da je pobuna džebedžija započela zbog zaostalih plata, ali se ubrzo pretvorila u širi pokret nezadovoljstva protiv korumpirane vlasti i uticaja šejhulislama Fejzullah-efendije, koji je dominirao državnom politikom tokom vladavine sultana Mustafe II.

⁷⁷ Prema svome statusu, veziri su se dijelili na unutrašnje i vanjske. Unutrašnji veziri, koji su se još nazivali i vezirima kupole, bili su oni koji su radili u prostoru Sultanskog divana. *Historija Osmanske države i civilizacije*, str. 199–200.

⁷⁸ Dilek Seniha Cenez, *18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*, str. 17–18.

Nakon službi u Halepu, Tripoliju i Teke sandžaku,⁷⁹ Çorlulu Ali-paša je 1706. godine imenovan za velikog vezira, naslijedivši smijenjenog Baltadži Mehmed-pašu.⁸⁰ Dvije godine kasnije, ženidbom sa sultanijom Emine stekao je titulu damada, odnosno carskog zeta. Ovaj brak dodatno je učvrstio njegov položaj na dvoru i osnažio njegov politički utjecaj.⁸¹ Uživao je veliku naklonost sultana Ahmeda III, koji mu je povjerio upravljanje carskom administracijom u osjetljivom periodu unutrašnjih reformi i političkih izazova. U historiografiji se ocjenjuje kao prvi sposobni veliki vezir u doba Ahmedove vladavine.⁸²

Kao veliki vezir, Ali-paša je naročitu pažnju posvetio državnim finansijama, uvodeći strogu kontrolu rashoda i racionalizaciju troškova dvorskih kuhinja. Istovremeno je nastojao da otkloni zloupotrebe u stajaćoj i feudalnoj vojsci, posebno kroz reformu timarskog sistema⁸³ i disciplinovanje vojničkih odjeljenja.⁸⁴ Veliku važnost pridavao je jačanju osmanske mornarice – modernizirao je carsko brodogradilište, podsticao razvoj pomorske infrastrukture i naručivao izradu topova i sidara – vjerujući da će snažna flota učvrstiti moć Carstva.⁸⁵

U vanjskoj politici, Çorlulu Ali-paša je u početku bio zagovornik saveza sa Švedskom protiv Rusije. Tokom Rata za špansko nasljeđe zauzeo je stav da Osmansko Carstvo ne treba da se upliće u evropske sukobe, što je značilo i propuštanje prilike da se povrati Moreja iz ruku Venecije. Nakon poraza švedskog kralja Karla XII. kod Poltave 1709. godine i njegovog povlačenja na osmansku teritoriju, došlo je do pogoršanja odnosa između švedskog kralja i velikog vezira. Karl je odbio primiti poklone koje mu je Ali-paša poslao, zamjerajući mu nedostatak očekivane tatarske podrške.⁸⁶ Istovremeno, pod uticajem ruskog izaslanika Tolstoja, Ali-paša je počeo raditi na protjerivanju švedskog kralja iz Osmanskog Carstva, što je izazvalo Karlov bijes. Njegov izaslanik grof Poniatowski obavijestio je sultana Ahmeda III. o navodnoj

⁷⁹ Halep i Tripoli su se nalazili na području Šama, dok se središte Teke sandžaka nalazilo na prostoru današnje Antalije.

⁸⁰ *İslâm Ansiklopedisi: İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, str. 326-327.

⁸¹ Münir Aktepe, "Çorlulu Ali Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, str. 370-371.

⁸² *The Encyclopaedia of Islam*, str. 394.

⁸³ Timarski sistem, koji na prvi pogled podsjeća na srednjovjekovni evropski feudalizam, zasnivao se na principu podijeljene svojine, pri čemu su pravo na istu zemlju istovremeno imali država, spahija i seljaci. Spahija nije dobijao zemlju u trajno vlasništvo, već ovlaštenje da ubire određeni dio prihoda i primjenjuje zemljišne zakone u ime države, čime je osiguravao i vlastite prihode. Za više informacija o timarskom sistemu pogledati: Halil İnalcık, *Osmansko Carstvo: Klasično doba 1300–1600*, Utopija, Beograd, 2003, str. 163-186.

⁸⁴ *İslâm Ansiklopedisi: İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, 1978, str. 327.

⁸⁵ *The Encyclopaedia of Islam*, str. 394.

⁸⁶ Ibid

korupciji i dvostrukoj igri velikog vezira.⁸⁷ Ovi događaji su poljuljali sultanovo povjerenje u Ali-pašu i otvorili put ka njegovom padu.

Sultan Ahmed III. je nastojao voditi mirnu vanjsku politiku, izbjegavajući uplitanje u evropske sukobe i fokusirajući se na unutrašnje stabiliziranje države, dok su prijestolonasljednički sukobi u Evropi, naročito oko španskog nasljeđa, i uspon Rusije kao nove sile, oblikovali diplomatsku dinamiku Carstva. Ovi događaji dodatno naglašavaju kako je Çorlulu Ali-paša, sa svojim obrazovanjem i iskustvom, morao balansirati unutrašnje reforme i međunarodne izazove, čime je njegov mandat postao ključan za očuvanje kontinuiteta i stabilnosti Osmanskog Carstva početkom XVIII. stoljeća.⁸⁸

3.3. Politički pad

Uprkos uspjesima u finansijama i jačanju mornarice, Çorlulu Ali-paša je imao sve više protivnika na dvoru. Gubitak podrške uticajnih zaštitnika, poput Ibrahim-age, ostavio ga je izloženim djelovanju protivnika. Njegovu poziciju dodatno su oslabila upozorenja francuskog ambasadora Ferriola i švedskog izaslanika grofa Poniatowskog, dok je sultan Ahmed III. već gajio sumnje u njegovu odanost. Presudnu ulogu imala je porodica Köprülü, a posebno Köprülüzade Numan-paša, koji je ženidbom sa sultanijom Ayşe stekao značajnu podršku.⁸⁹

Dana 15. juna 1710. godine, fetvom šejhulislama Pašmakčizade Ali-efendije, Çorlulu Ali-paša je smijenjen i upućen u progonstvo. Dok je bio na putu da preuzme guvernersku dužnost u Kefi na Krimu, prognan je na Mitilenu,⁹⁰ gdje je u decembru 1711. godine pogubljen.⁹¹ Njegova glava izložena je ispred Carske kapije početkom januara 1712. godine, dok je tijelo sahranjeno u dvorištu džamije koju je podigao u Divanyolu. Time je postao prvi veliki vezir koji je pogubljen po naredbi Ahmeda III.⁹²

3.4. Zadužbine i kulturni doprinos

U islamskoj tradiciji kompleksi (*küllie*) predstavljali su skupine zgrada s različitim javnim funkcijama. Osmansko društvo, njegujući ovu tradiciju, pridavalo je poseban značaj

⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, str. 287.

⁸⁸ Za više informacija pogledati: Dilek Seniha Cenez, 18. *Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*, str. 22-24.

⁸⁹ Ibid, str. 47-48.

⁹⁰ Danas otok Lezbos u Grčkoj.

⁹¹ *The Encyclopaedia of Islam*, str. 394.

⁹² Dilek Seniha Cenez, 18. *Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*, str. 48.

takvim građevinama, koje su oblikovale društveni život i prostorni razvoj naselja. Kompleksi su obično obuhvatali džamije, medrese, tekije, gostionice, bolnice, javne kuhinje, šadrvane i česme, a gradili su ih vladari, njihovi članovi porodica, veliki veziri i imućni dobrotvori. Oni su, zahvaljujući vakufima, osiguravali kontinuitet javnih i socijalnih funkcija u naseljima u kojima su bili podignuti.⁹³ Izgradnja društvenih kompleksa u klasičnom stilu nastavila se i tokom XVIII. stoljeća, a jedan od najznačajnijih primjera je upravo Çorlulu Ali-pašin kompleks (*Çorlulu Ali Paşa Külliyesi*), čija je gradnja započela 1707, a završena 1709. godine.⁹⁴

Kompleks obuhvata džamiju, tekiju, medresu (*darülhadis*), biblioteku, mezarje i šadrvane s česmama za uzimanje abdesta, a njegova trapezoidna dispozicija prilagođena je urbanim uvjetima lokacije.⁹⁵ Troškove održavanja, kao i plate zaposlenih – imama, učitelja, hafiza i drugih službenika – pokrivala je vakufska fondacija Çorlulu Ali-paše.⁹⁶ Vakufnama, sastavljena nakon završetka gradnje, detaljno je propisivala izvore prihoda (od hanova, dućana i zemljišta), obaveze i primanja službenika te pravila upravljanja vakufom. Na taj način bio je osiguran institucionalni kontinuitet i briga o vjerskim, obrazovnim i socijalnim potrebama zajednice. Kompleks je, zahvaljujući tome, služio i kao lokalni centar društvenog života, okupljajući vjernike, učenike, trgovce i putnike.⁹⁷ Selin Özhasta u svom magistarskom radu *Osmanlı Mimarlığında Bir Bani: Çorlulu Ali Paşa ve Eserleri* daje detaljan opis cjelokupnog kompleksa i drugih zadužbina Çorlulu Ali-paše, uz priložene fotografije zadužbina koje su sačuvane do danas.

Džamija, kao centralna građevina kompleksa, ima kvadratni tlocrt dimenzija 9,50 x 9,50 metara, pokriven kupolom čiji je prečnik 9,30 m, dok je visina kupole 4,65 m. Ulaz u mesdžid vodi kroz narteks, koji se sastoji od pet dijelova odvojenih mramornim stubovima s cilindričnim bazama, dok su šiljasti lukovi postavljeni iznad stubova. Prvobitno otvoren, narteks je tokom renoviranja zatvoren plastičnom stolarijom koja imitira drvo. Tokom vremena, džamija je mnoge promjene: ulaz u mesdžid i munaru renovirani su od temelja, naročito nakon zemljotresa 1766. godine, pri čemu je posebna pažnja posvećena očuvanju prvobitne strukture i oblika džamije. Na mramornoj ploči iznad ulaznih vrata džamije nalazi se 24. ajet sure Ar-

⁹³ Dilek Seniha Cenez, *18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*, str. 54–55.

⁹⁴ Kompleks Çorlulu Ali-paše danas je smješten u ulici Yeniçerileri, dijelu kvarta Eminönü poznatom kao Çarşıkapı. Selin Özhasta, *Osmanlı Mimarlığında Bir Bani: Çorlulu Ali Paşa ve Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2019, str. 11.

⁹⁵ Ibid, str. 12.

⁹⁶ Dilek Seniha Cenez, *18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*, str. 58.

⁹⁷ Ibid, str. 59–60.

Rad koji u prijevodu na bosanski jezik glasi: “*Mir neka je vama, zato što ste trpjeli, a divno li je najljepše prebivalište,*”⁹⁸ dok se na uglovima luka iznad vrata nalaze dva tulipana (karakteristična odlika perioda lala),⁹⁹ raspoređena jedan iznad drugog. Unutrašnjost džamije odlikuje harmonija gipsanih i drvenih elemenata. Naime, gornji prozori ukrašeni su gipsanim rešetkama, dok su donji prozori opremljeni željeznim rešetkama i mramornim dovratnicima. Mihrab, smješten na južnoj fasadi, u osnovi je jednostavan polukružni nišni oblik s cvjetnim ornamentima i 149. ajetom sure Al-Baqara koji u prijevodu na bosanski jezik glasi: “*I iz svakog mjesta u kome budeš, ti lice svoje Časnom hramu okreni, istina doista od Gospodara tvoga dolazi, – Allah motri na ono što radite,*”¹⁰⁰ dok mimber, izrađen od drva, reflektira klasičnu osmansku funkcionalnost, dopunjenu dekorativnim motivima. Iako su unutar džamije, posebno oko mihraba i prozora, sačuvane ručno crtane dekoracije, unutar samog mihraba u prvobitnoj formi nije bilo teksta. Spomenuti ajet dodat je tokom nedavne restauracije. Cvjetni uzorak postavljen je oko mihraba, dok kruna od istih cvjetnih motiva formira njegov vrh. Kupola, svodovi narteksa i munara prekriveni su olovom, a finali su izrađeni od metala boje zlata. Godine 1968. snimljene su fotografije džamije Çorlulu Ali-pašinog kompleksa. Ove fotografije su dragocjene za sagledavanje promjena koje su se dogodile u džamiji od 1960-ih do danas, a na njima se jasno vidi narteks u njegovom prvobitnom stanju.¹⁰¹

Osim džamije, kompleks je obuhvatao i tekiju, medresu, biblioteku, mezarje, te šadrwane s česmama za uzimanje abdesta, raspoređene oko trapezoidnog dvorišta. Tekija, smještena uz zapadnu stranu kompleksa, sastojala se od trinaest prostorija za dervise, povezanih trijemom sa šiljastim lukovima na mramornim stubovima, što joj je davalo prepoznatljiv klasični karakter. Izvori bilježe da je nakon početka XIX. stoljeća izgubila svoju primarnu funkciju, te je vremenom pripojena medresi. Medresa, podignuta na istočnom krilu kompleksa, imala je pravougaono dvorište s učionicom u jugoistočnom uglu, studentskim prostorijama i bibliotekom. U njenom središtu nalazio se šadrvan, izrađen po uzoru na onaj iz dvorišta tekije, koji je služio za obavljanje abdesta i osiguravao simbolički i funkcionalni centar

⁹⁸ Kur'an, XIII: 24

⁹⁹ Period lala (*Lâle Devri*), koji je obilježio početak XVIII. stoljeća u Osmanskom Carstvu, bio je vrijeme političkih i društvenih kriza. Uprkos krizama, u ovom periodu bio je vrlo živ kulturni i umjetnički život u kome je došla do izražaja umjetnost vrtlarstva kao oblik predstavljanja raskoši i moći dvora. U vrtovima punim lala razolikih boja odražavale su se pjesničke i muzičke manifestacije na kojima su pjesnici dolazili do punog izražaja. Za više informacija pogledati: Fehim Nametak, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2013, str. 297-298.

¹⁰⁰ Kur'an, II: 149

¹⁰¹ Za detaljniji opis džamije pogledati: Selin Özhasa, *Osmanlı Mimarlığında Bir Bani: Çorlulu Ali Paşa ve Eserleri*, str. 15-21.

prostora. Biblioteka, smještena na sjevernoj strani medrese, bila je manja kvadratna građevina pokrivena zrcalnim svodom, a u njoj su se čuvali rukopisi namijenjeni obrazovnim potrebama studenata. Mezarje je bilo položeno uz južnu i istočnu stranu kompleksa, omeđeno zidom s nizom šiljastih prozora. Arhitektonski raspored svih ovih objekata pokazuje jasno promišljen sklad između vjerskih, obrazovnih i sufijskih funkcija, koji je kompleksu davao ulogu istinskog centra duhovnog i društvenog života.¹⁰²

Poseban značaj ovih zadužbina ogleda se i na književnom polju. Naime, pjesnik Alaeddin Sabit spjevao je hronogram u formi kaside o gradnji džamije i hamama Çorlulu Ali-paše,¹⁰³ kao i dva hronograma o dogradnji džamije¹⁰⁴ i o podizanju česme kod Karamana,¹⁰⁵ koji su predmet analize u ovom radu. Sabitova poezija ne samo da bilježi arhitektonska ostvarenja, nego ih literarno uzdiže, naglašavajući njihovu duhovnu i simboličku vrijednost te upisujući Çorlulu Ali-pašine zadužbine u širi okvir osmanske kulturne historije.

Ovaj primjer svjedoči kako je Çorlulu Ali-paša, kroz pažljivo organiziranu zadužbinu, nastojao spojiti vjersku pobožnost i javnu korist, ostavljajući trajni trag u urbanom i kulturnom životu Istanbula početkom XVIII. stoljeća. Vakufnama jasno pokazuje da mu je jednako bilo stalo do arhitektonskog izgleda kompleksa kao i do njegovog dugoročnog funkcionisanja: posebnu pažnju posvetio je obrazovanju i širenju znanja osnivanjem medrese i biblioteke, čime je osigurao institucionalnu održivost te stalnu brigu o vjerskim, obrazovnim i socijalnim potrebama zajednice.

¹⁰² Mehmet Baha Tanman, "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, str. 371-373.

¹⁰³ Turgut Karacan, *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, no. 37, Sivas, 1991, str. 291-295.

¹⁰⁴ Ibid, str. 325-326;338-339.

¹⁰⁵ Ibid, str. 324.

4. Hronogrami Bosnalı Alaeddina Sabita posvećeni zadužbinama Çorlulu Ali-paše

Kao što je već navedeno, u pjesnikovom *Divanu* posebno mjesto zauzimaju hronogrami gradnje i obnove vakufa, tačnije tri različita hronograma koje je Alaeddin Sabit, najistaknutiji divanski pjesnik na prijelazu iz XVII. u XVIII.stoljeće, posvetio zadužbinama velikog vezira Çorlulu Ali-paše. Kao što je već istaknuto, Sabitovi hronogrami spajaju književnu i historiografsku funkciju te s jedne strane svjedoče o pjesničkoj vještini i panegiričkom izrazu, a s druge ostavljaju vrijedan trag o događajima i graditeljskim poduhvatima.

Dva hronograma koja su predmet analize odnose se na dogradnju i obnovu džamije koja se nalazi u Çorlulu Ali-pašinom kompleksu (*Çorlulu Ali Paşa Külliyesi*), smještenom u ulici Yeniçerileri, dijelu kvarta Eminönü poznatog kao Çarşıkapı (Istanbul),¹⁰⁶ dok je treći vezan za podizanje česme kod Karamana, u istanbulskom okrugu Fatih.¹⁰⁷

U nastavku rada slijedi detaljna analiza sadržaja svakog hronograma, uz prikaz transliteracije koju je sačinio Turgut Karacan i prijevoda na bosanski jezik.

4.1. Prvi hronogram o dogradnji džamije na carskom brodogradilištu

4.1.1. Transliteracija

TÂRÎH BERÂÿ-I BÎNÂ-I CÂMÎ'-İ ŞERÎF VEZÎR-İ A'ZAM ÇORLILI 'ALÎ PAŞA DER-
TERSÂNE-İ ' ÂMÎRE

1. Zînet-i tâc ü taht-ı Hakânî
Han Ahmed şeh-i cihân-ârâ
2. Hayre virmekle ferr ü 'ünvânı
Hasenâta dõşendiler vükelâ
3. Siyemmâ sadr-ı sâhibü'l-hâtem

¹⁰⁶ Kao što je već spomenuto, Selin Özhasta u svom magistarskom radu *Osmanlı Mimarlığında Bir Bani: Çorlulu Ali Paşa ve Eserleri* donosi detaljan opis kompleksa i drugih zadužbina Çorlulu Ali-paše, uz priložene fotografije sačuvanih zadužbina. Posebnu pažnju posvećuje džamiji, prvoj podignutoj građevini u sklopu kompleksa. Pored vlastitih fotografija snimljenih 2016. godine, autorica donosi i fotografije džamije iz 1968. godine, koje su značajan izvor za uvid u promjene nastale tokom vremena. Džamija je, zahvaljujući restauracijama, dobro očuvana i aktivno služi svojoj namjeni. Za opis džamije pogledati: Selin Özhasta, *Osmanlı Mimarlığında Bir Bani: Çorlulu Ali Paşa ve Eserleri*, str. 15-21.

¹⁰⁷ Özhasta kratko spominje česmu kod Karamana, navodeći Sabitov hronogram koji joj je posvećen. Ističe da njeno trenutno stanje nije moguće utvrditi zbog nejasne lokacije i manjka pisanih tragova o njenom postojanju. Ibid, str. 83-84.

Âsaf-ı muhterem ‘Alî Paşa

4. Halka-i hâtem-i vezâretten
İtdi Âb-ı Hayâtlar icrâ
5. Lû‘le-i çeşme-i sadâretten
Eyledi teşne dilleri irvâ
6. Şimdi tersânede li-vechi‘llâh
Kıldı bu câmi‘-i şerîfi binâ
7. Hilye-i zer-nigâr niyyetine
Çekdi cedvel furûg-ı sıdk ü safâ
8. Hall-i ser-levha-ı ‘azîmetine
Virdi zer-mühre-i hulûsı cilâ
9. Resm-i matbû‘ı oldı şehr-efrûz
Asma kandîl-i nûrdur gûyâ
10. Afitâb asdı tâk-ı enverine
Bir mücellâ kitâbe-i zîbâ
11. Mâh ise çenber-i mu‘anberine
Tob-ı âyîne eyledi ihdâ
12. Çâk çâk itdi sadr-ı mihrâbın
Mihr-i hüsni kamîs-i subh-âsâ
13. Kıldı ceyş-i ‘amel su‘ûdı için
Minberi çarha nerdübân peydâ
- Vojška graditelja da bi ga uzdigla
Podiže stepenice minbera do nebesa
14. Lafzen ü ma‘nen oldı târîhi
İki mısra‘da Sâbitü‘l-fehvâ
15. Oldı bu biñ yüz on tokuzda binâ

Pür-cilâ câmi-i Ali Paşa¹⁰⁸ (1119)¹⁰⁹

4.1.2. Prijevod na bosanski jezik

HRONOGRAM O DOGRADNJI ČASNE DŽAMIJE VELIKOG VEZIRA ČORLULU ALI-PAŠE NA CARSKOM BRODOGRADILIŠTU

1. Ukras krune i sultanskog prijestolja
Sultan Ahmed Han, vladar koji krase svijet
2. Čineći dobro sjaj i ugled su stekli
Veziri njegovi dobrotom se okitili
3. Među njima veliki vezir, čuvar pečata
Poput Asafa, uzvišeni vezir Ali-paša
4. Iz prstena vlasti vezirske
Potekle su vode života
5. Iz slavine česme vezirske
Napojio je žedna usta
6. Sada, na brodogradilištu, u Božije ime
Sagradio je ovu časnu džamiju
7. Da joj bude ukras pozlaćeni
Povuče crtu iskrene svjetlosti i radosti
8. Kao glavni natpis njenoj raskoši
Postavi pečat zlatni i čisti
9. Grad obasja taj natpis otisnuti
Kao da su sjajni kandilji obješeni

¹⁰⁸ پر جلا جامع علی پاشا

¹⁰⁹ Turgut Karacan, *Bosnah Alaeddin Sabit Divan*, str. 325-326.

10. Na taj sjajni luk sunce je objesilo
Natpis što ga krasi blještavilo
11. Mjesec je njen obruč mirisni
Darovao ogledalom okruglim
12. Srce mihraba je raskrvario i potrgao
K'o što trga košulju jutra sunce ljupko
13. Vojska graditelja da bi ga uzdigla
Podiže stepenice minbera do nebesa
14. I riječju i značenjem nasta hronogram
Od dva stiha, postojana značenja
15. Sagrađena je 1119. godine
Blistava džamija Ali-paše (1119)

4.1.3. Analiza

Hronogram o dogradnji džamije na carskom brodogradilištu (*Tersâne-i Âmire*), pjesnika Alauddina Sabita, sastoji se od petnaest distiha (bejtova). Napisan je prema pravilima arapske aruz metrike, tačnije u obliku *Fâ'ilâtün Mefâ'ilün Fâ'ilün*. Budući da se radi o kvantitativnom metru zasnovanom na dužini slogova i njihovoj smjeni, a u turskom jeziku, za razliku od arapskog, ne postoje dugi samoglasnici, njegovo uklapanje u poeziju na osmanskome turskom jeziku zahtijevalo je posebno umijeće.¹¹⁰ Kod hronograma je taj zadatak bio dodatno složen jer je pjesnik morao pažljivo birati riječi čija bi brojčana vrijednost odgovarala željenom datumu. Time metar i forma hronograma svjedoče o Sabitovoj pjesničkoj vještini. Kako bi ispunili zahtjeve metrike, pjesnici su često posezali za arapskim riječima ili su se koristili tehnikama poznatim kao *imale* i *zihaf*.¹¹¹ Iako turskom više odgovara njihov tradicionalni slogovni metar (*hece vezni*), aruz metrika je postala temeljno obilježje divanske poezije.

¹¹⁰ Alauddin Sabit je stvarao na prijelazu iz XVII. u XVIII. stoljeće, te je jasno da su hronogrami izvorno napisani na osmanskome turskom jeziku.

¹¹¹ *Imale* je pojava kada se kratki slogovi čitaju dugo, dok *zihaf* označava kratko čitanje dugih slogova i samoglasnika.

Utjecaji perzijskog i arapskog jezika vidljivi su već pri prvom čitanju hronograma, kako na nivou leksike tako i na nivou sintakse, što je zajednička odlika svih djela nastalih u Osmanskom Carstvu. Sabit je, svjestan zahtjeva metrike i posebne funkcije hronograma, vješto birao arapske i perzijske riječi kako bi istovremeno zadovoljio metričke i semantičke kriterije, ali i istakao ceremonijalni i panegirički ton pjesme. Riječi turskog porijekla gotovo da nije koristio. Jedan od razloga biranja arapskih riječi zasigurno je bila i želja da kompenzira manjkavosti u poeziji, ali i poigravanje s vjerskim terminima kako bi dobio na dubini značenja.

Iako je hronogram posvećen zadužbini Çorlulu Ali-paše, Alaeddin Sabit ga započinje distihom pohvale sultanu Ahmedu III, čime pokazuje poštivanje hijerarhijskog ustroja države.¹¹² Osmansko Carstvo imalo je složenu i strogo hijerarhijski uređenu administraciju, u kojoj je sultan bio vrhovni zakonodavac, vojni zapovjednik i vrhovni vjerski autoritet. Sintagma *Ukras krune i sultanskog prijestolja* (*Zînet-i tâc ü taht-ı Hakânî*) metaforički naglašava sultanovu poziciju u osmanskome državnom poretku, dok epitet *vladar koji krase svijet* (*şeh-i cihân-ârâ*) predstavlja panegirički izraz. Kruna i prijestolje u ovom kontekstu simboliziraju legitimnost, moć i poredak, a njihovo ukrašavanje sultanovom figurom naglašava njegovu nezamjenjivu ulogu u očuvanju carstva. Ovakav početak pjesme pokazuje pjesnikovu svjesnost vlastitog zadatka: hronogram mora istovremeno odati počast apsolutističkom vladaru i onome kome je formalno posvećen – velikom veziru Çorlulu Ali-paši, koji se, kako je već istaknuto, u literaturi ocjenjuje kao prvi istinski sposoban velikodostojnik vladavine sultana Ahmeda. Na taj način Sabit uspostavlja ravnotežu između lojalnosti prema sultanu i pohvale njegovom visokopozicioniranom podaniku, osiguravajući hronogramu i poetsku i društveno-političku utemeljenost.

Pjesnik se, nakon pohvale sultanu, zadržava na vrhu državne hijerarhije i kolektivno ističe krug sultanovih vezira. U distihu *Čineći dobro sjaj i ugled su stekli / Veziri njegovi dobrotom se okitili* (*Hayre virmekle ferr ü 'ünvânı / Hasenâta döşendiler vükelâ*) sjaj i ugled vezuju se za dobročinstva čitavog kruga vezira. Takva generalizacija uspostavlja normativni okvir u kojem je dobročinstvo temelj političkog ugleda i legitimiteta. Potom Sabit, u stihu *Poput Asafa, uzvišeni vezir Ali-paša* (*Âsaf-ı muhterem 'Alî Paşa*), izdvaja jednoga među njima – velikog vezira Çorlulu Ali-pašu. Poistovjećuje ga s Asafom, vezirom poslanika Sulejmana a.s., koji u divanskoj književnosti simbolizira sposobnog vezira i vojskovođu.¹¹³ Epitet *uzvišeni*

¹¹² Sabina Bakšić, Alena Ćatović, *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskome turskom jeziku: Pragmatička dimenzija*, str. 123.

¹¹³ Fehim Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, str. 39.

(*muhterem*) dodatno naglašava njegov društveni i intelektualni ugled. U nastavku koristi metaforu *vode života* (*Âb-ı Hayâtlar*) kojom dobročinstvo opisuje kao izvor života – *Iz prstena vezirske vlasti* (*Halka-i hâtem-i vezâret*) potekle su vode života koje napajaju žedne.

Nakon što je iskazao počast sultanu i velikom veziru, Sabit prelazi na samu zadužbinu – džamiju na carskom brodogradilištu. Započinje opis naglašavanjem toga da je ona podignuta *u Božije ime* (*li-vechi'llâh*), čime se ističe sakralna dimenzija gradnje i naglašava tradicionalno shvatanje da zadužbine svoj legitimitet crpe iz vjerske doktrine. Sam pridjev *časna* (*şerîf*), prisposobljen džamiji, potvrđuje njen status ne samo kao arhitektonskog objekta već i mjesta duhovne uzvišenosti. Sabit zatim gradi slojevit metaforu zasnovanu na svjetlosti i sjaju. *Ukras pozlaćeni* (*Hilye-i zer-nigâr*) i *crtâ iskrene svjetlosti* (*cedvel furûg-ı sîdk*) povezuju arhitektonske ukrase s pojmom duhovnog prosvjetljenja. Time džamija postaje istovremeno i dragocjen ukras brodogradilišta i simbol unutarnjeg, duhovnog sjaja. Motiv *natpisa* (*ser-levha*), koji pjesnik naziva *pečatom zlatnim i čistim* (*zer-mühre-i hulûsı cilâ*), ima dvostruko značenje: s jedne strane upućuje na stvarnu kaligrafsku ploču koja krase ulaz, dok s druge strane aludira na ideju pečata kao znaka autentičnosti i vječnosti. Autorica magistarskog rada *Osmanlı Mimarlığında Bir Bani: Çorlulu Ali Paşa ve Eserleri*, Selin Özhasta, u opisu džamije navodi da arapski natpis na mramornoj ploči iznad ulaznih vrata u prijevodu na bosanski jezik glasi: “*Mir neka je vama, zato što ste trpjeli, a divno li je najljepše prebivalište,*”¹¹⁴ što predstavlja 24. ajet sure Ar-Ra’d.¹¹⁵ U nastavku se taj natpis metaforički preobražava u svjetlost kandilja, koji su tradicionalni simboli džamija. Ovakvo poistovjećivanje natpisa i kandilja osnažuje doživljaj da je sama građevina izvor svjetlosti koja obasjava zajednicu. Nezaobilazna je i duhovna dimenzija opisa: sunce i mjesec uključeni su u imaginarnu arhitekturu džamije. Sunce, *obješeno na njen luk* (*Afitâb asdı tâk-ı enverine*), i mjesec, *koji joj daruje obruč ogledalnog sjaja* (*Mâh ise çenber-i mu‘anberine / Tob-ı âyîne eyledi ihdâ*), upućuju na ideju da se cijeli univerzum pokorava ljepoti i svetosti ove zadužbine. Ovakva simbolika nije rijetkost u divanskoj književnosti. Naime, sunce i mjesec često se koriste kako bi se naglasila univerzalna važnost određenog događaja ili građevine. Posebno snažna pjesnička slika nalazi se u distihu o mihrabu, *čije je srce raskrvareno i potrgnuto kao košulja jutra* (*Çâk çâk itdi sadr-ı mihrâbın / Mihr-i hüsnî kamîs-i subh-âsâ*). Ovdje Sabit koristi metaforu *košulja jutra* i poređenje sa svitanjem: sunčeva svjetlost probija tamu noći kao što se razdire tkanina. Mihrab, simbol

¹¹⁴ Kur’an, XIII: 24

¹¹⁵ Transliteracija ajeta glasi: “*Selamün aleyküm bima sebestüm fenime ukbeddar.*” Također, Selin Özhasta navodi da se na pravougaonoj mramornoj ploči s lijeve strane džamije nalazi natpis na turskom jeziku: “*Çorlulu Ali Paşa Camii Hicri 1119.*” Selin Özhasta, *Osmanlı Mimarlığında Bir Bani: Çorlulu Ali Paşa ve Eserleri*, str. 15.

molitve i orijentacije ka kibli, prikazan je kao mjesto gdje se obnavlja život i gdje se otvara prostor svjetlosti. Na kraju opisa zadužbine pjesnik usmjerava pogled ka minberu, koji se *uzdiže do nebesa snagom vojske graditelja* (*Kıldı ceys-i ‘amel su‘ûdi içün / Minberi çarha nerdübân peydâ*). Time se služi klasičnom hiperbolom, ali i personifikacijom u divanskoj književnosti. Minber, s kojeg se upućuju hutbe i pouke, metaforički postaje most između zemlje i neba, čime se još jednom naglašava sakralna funkcija džamije.

Predzadnjim distihom *I riječju i značenjem nasta hronogram* (*Lafzen ü ma‘nen oldı târîhi*) on ističe da je hronogram oblikovan metodom *lafzen ve ma‘nen târîhi*, odnosno takvim načinom u kojem se hronogram podudara i na nivou značenja i u brojčanoj vrijednosti slova.¹¹⁶ Time pokazuje svijest o vlastitom pjesničkom umijeću i preciznosti potrebnoj za ovakav oblik izraza, naglašavajući da se unutar samo dva stiha postiže dvostruko značenje. Posljednji distih *Sagrađena je 1119. godine / Blistava džamija Ali-paše* (*Oldı bu biñ yüz on tokuzda binâ / Pür-cilâ câmi-i Ali Paşa*) predstavlja svrhu čitave pjesme jer donosi hronostih – godinu izgradnje Ali-pašine džamije, 1119. po Hidžri (1707/08). Brojčana vrijednost upotrijebljenih arapskih harfova iznosi: *pe* (پ) = 2,¹¹⁷ *ra* (ر) = 200, *džim* (ج) = 3, *lam* (ل) = 30, *elif* (ل) = 1, *mim* (م) = 40, *ajn* (ع) = 70, *ja* (ي) = 10, *šin* (ش) = 300. Pojedini harfovi se ponavljaju: *džim* dvaput, *elif* četiri puta, *ajn* dvaput, *lam* dvaput, *pe* dvaput. Međutim, zbir brojčanih vrijednosti svih harfova u hronostihu daje 764, a ne 1119. Moguće je da je dio hronograma izostao, što onemogućava precizno potvrđivanje godine koja je iskazana u njemu putem ebdžed sistema.¹¹⁸

4.2. Drugi hronogram o dogradnji džamije na carskom brodogradilištu

4.2.1. Transliteracija

TÂRÎH BERÂY-I CÂMÎ’-İ SADR-I EKREM ’ALÎ PAŞA DER-TERSÂNE-İ ’ ÂMÎRE

1. Şehinşeh-i mu’azzam kutb-ı âlem Han Ahmed kim
Pür oldı gulgul-ı evsâfi ile câmi’-i dünyâ
2. Ricâl-i devleti erbâb-ı hayr ü ehl-i takvâdur
Husûsâ Sadr-ı a’zam Âsaf-ı ekrem ’Ali Paşa
3. Vücûh-ı birre sa’yinden idüp tersâneyi ma’mûr
Rızâ-yı Hakk içün bir hûb câmi’ yaptı bî-hem-tâ

¹¹⁶ Fehim Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, str. 240.

¹¹⁷ Harf *pe* (پ), koji ne postoji u arapskom alfabetu, nosi vrijednost slova *ba* (ب).

¹¹⁸ Za pregled brojčanih vrijednosti slova pogledati: Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Di Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, str. 502.

4. Hoşâ pâkîze tarh-ı bî-bedel kim seyr için hüsnin
Açup her revzen itmiş câmlardan dîdeler peydâ
5. 'Urûc itsün diyü envâr-ı tâ'at 'arş-ı a'lâya
Mu'allâ minber olmuş nerdübân-ı 'âlem-i bâlâ
6. Gören erbâb-ı tevhîdüñ dil-i sûzânı kalmışdur
Kıyâs itmeñ derûnında kanadîl-i nücûm-âsâ
7. Olur peyveste-i 'arş-ı berîn feryâd-ı derd-âlûd
İçinde hû didükçe 'âşıkân-ı Hazret-i Mevlâ
8. Kapusın beklesün ecr isteyen târîh-veş Sâbit
Yapıldı¹¹⁹ ehl-i aşka câmi-i pâk Ali Paşa¹²⁰ (1119)¹²¹

4.2.2. Prijevod na bosanski jezik

HRONOGRAM ZA DŽAMIJU PLEMENITOG VEZIRA ALI-PAŠE NA CARSKOM BRODOGRADILIŠTU

1. Sultan nad sultanima, osovina svijeta, sultan Ahmed Han
Čiji je odjek slave ispunio čitav svijet
2. Njegove velikodostojnike krasi dobročinstvo i pobožnost
Posebno velikog vezira, plemenitog Asafa, Ali-pašu
3. Svojim zalaganjem, ukrasiše i unaprijediše brodogradilište
Zarad zadovoljstva Božijeg, sagradiše prekrasnu i jedinstvenu džamiju
4. Kako su lijep prizor ti čisti i jedinstveni ukrasi
Njeni prozori kao da su oči od stakla postali

¹¹⁹ U *Divanu* koji je priredio Turgut Karacan hronostih glasi: "*Yayıldı ehl-i aşka câmi-i pâk Ali Paşa*." Međutim, autorice magistarskih radova o Çorlulu Ali-paši, Dilek Senihe Cenez i Selin Özhasta, navode ga ovako: "*Yapıldı ehl-i aşka câmi-i pâk Ali Paşa*". U ovom radu prihvaćena je varijanta *yapıldı*, budući da ona po brojčanoj vrijednosti odgovara godini 1119, dok *yayıldı* tu vrijednost ne daje.

¹²⁰ یا بلدی اهل عشقه جامع پاک علی پاشا

¹²¹ Turgut Karacan, *Bosnah Alaeddin Sabit Divan*, str. 338-339.

5. Da bi se svjetlost pobožnosti mogla uzdići do Arša
Uzvišeni minber postao je most do nebeskog svijeta
6. Kad je vide vjernici srca im se zapale
Njeni kandilji sa zvijezdama se ne mogu porediti
7. Iz nje jauci nesretnih do Arša dopiru
Kada zaljubljeni Gospodara spominju
8. Nek pred njenim vratima čeka Sabitov hronogram vrijedni
Za zaljubljene podiže Ali-paša džamiju čistu (1119)

4.2.3. Analiza

Drugi hronogram, koji se također odnosi na dogradnju džamije na carskom brodogradilištu (*Tersâne-i Âmire*), sastoji se od osam distiha. Kao i prvi, i ovaj je napisan u aruz metrici, prema paradigmi *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*. Alaeddin Sabit i ovdje vješto prilagođava kvantitativni metar jeziku koji ne poznaje duge vokale, oslanjajući se na bogati arapsko-perzijski leksički fond. Sadržajno, ovaj hronogram vrlo je sličan prethodnom. Slijedi isti redoslijed motiva – od panegirika sultanu, preko pohvale velikodostojnicima i opisa zadužbina, do sufijskih nota – te se oslanja na slična poređenja i figure, semantički usmjerene ka hronostihu.

U uvodnom distihu Sabit veliča sultana Ahmeda III. nazivajući ga *sultanom nad sultanima, osovinom svijeta* (*Şehinşeh-i mu'azzam kutb-ı âlem*). U izrazu *sultan nad sultanima* prisutna je stilska figura paragmenon, odnosno ponavljanje iste imenice unutar jedne sintagme, čime se dodatno pojačava značenje i postiže efekt gotovo superlativne intenzifikacije.¹²² Takvi izrazi predstavljaju ustaljene panegiričke motive divanske književnosti. Metafora *osovina svijeta* upućuje na centralnu i nezamjenjivu ulogu sultana u održavanju duhovnog i političkog poretka. Sintagma *odjek slave ispunio čitav svijet* (*Pür oldı gulgul-ı evsâfi ile câmi'-i dünyâ*) predstavlja hiperbolu kojom se dodatno naglašava univerzalnost sultanovog ugleda, dajući pjesmi svečani ton.

¹²² Sabina Bakšić, Alena Čatović, *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskim turskim jeziku: Pragmatička dimenzija*, str. 123.

Nakon panegirika sultanu, pjesnik prelazi na pohvalu velikodostojnicima, koje opisuje kao dobročinitelje i pobožnike (*Ricâl-i devleti erbâb-ı hayr ü ehl-i takvâdur*). Iz toga kruga posebno izdvaja velikog vezira, nazvavši ga plemenitim Asafom (*Âsaf-ı ekrem 'Ali Paşa*). Kao i u prvom hronogramu, Sabit se oslanja na ustaljeni motiv divanske književnosti – Asafa koji je simbol za sposobnog vezira i vojskovođu. Epitet *plemeniti* (*ekrem*) naglašava Ali-pašinu moralnu i društvenu vrijednost, koje ga čine primjerom drugima.

Opis same zadužbine započinje naglašavanjem da je ona podignuta *zarad zadovoljstva Božijeg* (*Rizâ-yı Hakk için*), čime se potvrđuje da džamija nije samo reprezentativna građevina, već i izraz pobožnosti i legitimnosti vladara i vezira. Arhitektonski elementi pritom poprimaju metaforičku dimenziju: *čisti i jedinstveni ukrasi* porede se s *očima od stakla* (*Hoşâ pâkîze tarh-ı bî-bedel kim seyr için hüsnin / Açıp her revzen itmiş câmlardan dîdeler peydâ*), pa prozori džamije postaju oči kroz koje se otkriva njena ljepota. Opet, posebno mjesto zauzima motiv minbera, predstavljenog kao *uzvišeni most do nebeskog svijeta* (*Mu'allâ minber olmuş nerdübân-ı 'âlem-i bâlâ*). Sabit ovdje koristi tipičnu hiperbolu u divanskoj književnosti: minber se izdiže sve do Arša, najvišeg božanskog prijestolja (*'Urûc itsün diyü envâr-ı tâ'at 'arş-ı a'lâya*). Ovakva metafora naglašava duhovnu funkciju džamije – ona nije samo mjesto okupljanja zajednice, već i stepenište koje vodi prema nebeskom svijetu. Svjetlosni motivi, toliko karakteristični za opise džamija u divanskoj književnosti, prisutni su i ovdje: njeni kandilji, iako zasijani, *sa zvijezdama se ne mogu porediti* (*Kıyâs itmeñ derûnunda kanadîl-i nücûm-âsâ*). Time Sabit uvodi duhovnu dimenziju i smješta džamiju u horizont nebeskog sjaja. Osim estetskog sloja, ovaj opis nosi i tesavvufsko značenje: svjetlost kandilja simbolizira zikr i duhovno prosvjetljenje.

U sedmom distihu hronogram poprima izrazito sufijski ton. Navodi se da *jauci nesretnih do Arša dopiru* (*Olur peyveste-i 'arş-ı berîn feryâd-ı derd-âîlûd*) kada zaljubljeni spominju Gospodara.¹²³ Džamija se time prikazuje ne samo kao mjesto gdje se obavlja molitva, već i kao prostor mističke ekstaze i plača, gdje se srca vjernika otvaraju u čežnji za Božijom ljubavlju. Pojam *zaljubljeni* (*'âşıkân-ı Hazret-i Mevlâ*) u sufijskoj tradiciji označava vjernike koji u molitvi doživljavaju emotivni i duhovni naboj, izražavajući duboku posvećenost Bogu.

¹²³ U tesavvufskom tumačenju Arš ne označava samo božije prijestolje, već i srce čovjeka, mjesto gdje se otkrivaju skrivena božanska značenja. Stoga je *dizanje jauka do Arša* metafora za unutarnji vapaj zaljubljenika u Boga, čije srce u molitvi postaje prijestolje božanske prisutnosti. Fehim Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, str. 37-38.

Na taj način Sabit u opis džamije unosi snažanu sufijsku notu, u kojoj se arhitektonski prostor preobražava u mjesto duhovne intimnosti.

Kao što je uobičajeno za ovu poetsku vrstu, cijeli hronogram je semantički usmjeren upravo ka posljednjem distihu kojim se iskazuje datum, odnosno godina kada je džamija izgrađena.¹²⁴ Kroz primjenu metode potpunog hronograma (*târîh-i tâmm*), zbir brojčanih vrijednosti svih slova u hronostihu daje 1119. godinu po Hidžri (1707/08). Hronostih glasi *Za zaljubljene podiže Ali-paša džamiju čistu (Yapıldı ehl-i aşka câmi-i pâk Ali Paşa)*, pri čemu brojčana vrijednost upotrijebljenih arapskih harfova iznosi: *ja* (ج) = 10, *elif* (ل) = 1, *pe* (پ) = 2, *lam* (ل) = 30, *dal* (د) = 4, *ha* (ه) = 8, *ajn* (ع) = 70, *šin* (ش) = 300, *kaf* (ق) = 100, *džim* (ج) = 3, *mim* (م) = 40, *kef* (ك) = 20.¹²⁵ Pojedini harfovi se ponavljaju: *elif* se ponavlja pet puta, *ja* triput, *lam* triput, *ha* dvaput, *ajn* triput, *pe* triput, *šin* dvaput – te zbir svih harfova daje broj 1119, što odgovara godini izgradnje džamije po Hidžri.

4.3. Hronogram o podizanju česme kod Karamana

4.3.1. Transliteracija

TÂRÎH-İ ÇEŞME-İ VEZÎR-İ A'ZAM ÇORLILI 'ALÎ PAŞA DER-KURB-I KARAMÂN

1. Şehinşâh-ı cihân Sultân Ahmed Han-ı zî-şânuñ
Vezîr-i a'zamı sadr-ı ser-efrâzı 'Alî Paşa
2. Getürdi gül gibi bu çeşmeyi şehir-i Sitanbula
Gülâb-âsâ idüp âb-ı ruh-ı mahtûbe-i dünyâ
3. Yetişdi teşnegâna Hızır olup sakkâ-yı ihsânı
Vezâret hükminüñ Âb-ı Hayâtın eyledi icrâ
4. Sebîl itdi tarik-i Hakkda gerçi bezl idüp sîmîn
Gümüş Suyı gibi bir su getürdi taşradan ammâ
5. Bu mecrâdan sulansun zevrak-ı bî-âb-ı mahrûrân
Salâdur çeşme-i Tesnîme bi'smi'llâh-ı mecrahâ
6. Degüldür çeşme sâf-ı âyîne bir pür-peyz mürşiddür

¹²⁴ Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, str. 311.

¹²⁵ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Di Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, str. 502.

Mürîd-i teşnegâna ism-i hayy telkîn ider gûyâ

7. Musaffâ lû'le-i sîmîni engüş-t-i şehâdetdür
Mezâk-ı ehl-i îmâna halâvet virdi şehd-âsâ
8. Semiy-yi sâkî-i Kevser yedinden almasa feyzi
'Utâş-ı ümmeti bir kefcesi eyler miydi irvâ
9. Okurlar Sâbitâ ezberleyüp su gibi târîhin
Akittî ab-ı nâb lule-i cûdan Ali Paşa¹²⁶ (1119)¹²⁷

4.3.2. Prijevod na bosanski jezik

HISTORIJA ČESME VELIKOG VEZIRA ČORLULU ALI-PAŠE U BLIZINI KARAMANA

1. Slavni sultan Ahmed Han, sultan nad sultanima
Njegov veliki vezir, slavni Ali-paša
2. U grad Istanbul donese ovu česmu nalik ruži
Poput ružine učini vodu lica voljene ovog svijeta
3. Žednima priteče poput Hidra – vodonoše dobročinstva
Vodom života svoju vezirsku moć ispuni
4. Bio je to sebilj na Božijem putu, srebrenu vodu uistinu je rasipao
Donese je iz daljine, poput srebrenog potoka
5. Neka se iz ovog korita napoji suha lađa uzavrelih
Izvor Tesnima poziva na Božije ime iz njega
6. Nije to česma – to je čisto ogledalo blagodati
Kao da vrline šejha potiču žednog murida da slavi Boga
7. Pročišćena srebrena lula njena prst je šehadeta
Vjernike počasti užitkom – poput meda slatka

¹²⁶ اقتدی اب ناب لوله جودن علی پاشا

¹²⁷ Turgut Karacan, *Bosnah Alaeddin Sabit Divan*, str. 324.

8. Da ta imenjakinja pojitelja iz Kevsera nije uzela tu blagodat
Zar bi samo jedna njena kutljača žeđ ummeta zadovoljila
9. O Sabite, ovaj hronogram naizust, tečno govore
Ali-paša učini da poteče vino česme obilja (1119)

4.3.3. Analiza

Hronogram o podizanju česme kod Karamana sastoji se od devet distiha. Kao i prethodni, napisan je u aruz metrici, u kalupu *Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün*, kojim se Sabit često služio u svojim hronogramima. Sama činjenica da je u poznim godinama uspio uskladiti metar s brojčanom vrijednošću slova, tako da hronostih precizno daje godinu podizanja česme, svjedoči o visokom stepenu njegove pjesničke vještine. Na taj način, ova pjesma – kao i one o dogradnji džamije na carskom brodogradilištu – formalno i sadržajno, potvrđuje Sabitovu sposobnost da hronogram oblikuje kao spoj poezije, panegirika i dokumenta.

Na samom početku pjesnik uspostavlja jasnu hijerarhijsku strukturu, kao i u prethodna dva hronograma: pored sultana Ahmeda III, kojem pripada najviši položaj u panegiriku, posebno se izdvaja njegov veliki vezir Ali-paša, zaslužan za podizanja zadužbine. Time Sabit slijedi obrazac uobičajen u divanskoj književnosti, gdje pjesnik započinje pjesmu pohvalom sultanu, a potom pažnju usmjerava na velikog vezira i njegovo dobročinstvo, u ovom slučaju gradnju česme. Već prvim epitetom *sultan nad sultanima* (*Şehinşâh-ı cihân*) koristi tipičan panegirički izraz kojim pojačava ideju apsolutne vlasti. Stih *Njegov veliki vezir, slavni Ali-paša* (*Vezîr-i a'zamı sadr-ı ser-eifrâzı 'Alî Paşa*) predstavlja epitet kojim pjesnik naglašava Ali-pašvalom Ali-paše potvrdi njegov status mecene i političkog zaštitnika.¹²⁸

U distihu *U grad Istanbul donese ovu česmu nalik ruži / Poput ružine učini vodu lica voljene ovog svijeta* (*Getürdi gül gibi bu çeşmeyi şehr-i Sitanbula / Gülâb-âsâ idüp âb-ı ruh-ı mahtûbe-i dünyâ*) pjesnik uvodi motiv ruže i ružine vode. Naime, Ali-pašina česma prikazana je kao ruža donesena u Istanbul, dok se njena voda uspoređuje s ružinom vodom, odnosno metaforički s ljepotom voljenog lica. Na taj način ostvaruje se dvostruka simbolika: s jedne strane voda je materijalna i životno nužna, a s druge poprima estetsko-poetsku dimenziju

¹²⁸ Kako je navedeno na početku rada, Çorlulu Ali-paša ga je postavio za glavnog kadiju vrlo bogatog kadiluka, u Dijarbakiru.

povezujući prirodno i duhovno, materijalno i metafizičko. Motiv ruže i vode, jedan od najčešćih motiva divanske književnosti, u ovom se kontekstu prilagođava zadužbini, čime se Ali-pašina česma izdiže iznad običnog građevinskog poduhvata i dobija poetsko i religijsko značenje. Posebno je upečatljiv distih u kojem Sabit upoređuje Ali-pašu s Hidrom (*Hızır*). Prema islamskoj tradiciji, Hidir je čovjek koji je, kako se vjeruje, živio u vrijeme poslanika Musaa a.s., podučen Božanskom znanju i mudrosti, te upućen u ono transcendentno (*ilm-i ledünn*). U tesavvufskom učenju on ima ulogu muršida (duhovni vođa, šejh), a prikazuje se i kao onaj koji upućuje, spašava i daruje život, budući da se, prema predaji, napio vode života (*Âb-ı Hayât*), i time postao besmrtni.¹²⁹ U tom kontekstu Ali-paša je opisan kao vodonoša dobročinstva (*sakkâ-yı ihsân*), čime se ističe da njegova vlast ne donosi samo fizički vodu u Istanbul, već se pretvara u simboličku vodu dobročinstva, spasa i političke moći. Stihom *Vodom života svoju vezirsku moć ispuni* (*Vezâret hükminüñ Âb-ı Hayâtın eyledi icrâ*) naglašava legitimitet njegovog položaja – vlast se ne shvata samo kao politička sila, nego i kao izvor koji daje život i dobrobit zajednici. Ovdje Sabit koristi hiperbolu, ali i ustaljeni panegirički obrazac poistovjećivanja velikodostojnika s ličnostima iz islamske tradicije, poput Hidra.

U nastavku hronograma pjesnik opisuje česmu kao *sebilj na Božijem putu koji je rasipao srebrenu vodu* (*Sebîl itdi tarik-i Hakkda gerçi bezl idüp sîmîn*). Vodu poistovjećuje sa sadakom, shvatajući je kao trajno dobro. Sintagma *srebrena voda* iz spomenutog stiha može se razumjeti kao metafora za blistavu i čistu vodu, ali i za njenu dragocjenost. Također, pjesnik vodu iz česme dovodi u vezu s izvorom Tesnim, spomenutom u Kur'anu,¹³⁰ čime se naglašava njena duhovna dimenzija. Šesti distih nosi snažnu sufijsku simboliku – česma je *čisto ogledalo* (*sâf-ı âyîne*), nalik muršidu koji svojim primjerom usmjerava muride (sljedbenike, učenike). Slika *srebrene lule* (*lû'le-i sîmîni*) kaoprsta *šehadeta* (*engüş-i şehâdet*) dodatno produbljuje tu simboliku. Zatim, ističe se da voda s česme podsjeća na Kevser, džennetski izvor.¹³¹ Hiperbola u stihu *Zar bi samo jedna njena kutljača žed ummeta zadovoljila* (*'Utâş-ı ümmeti bir kefcesi eyler miydi irvâ*) česmi daje dodatnu duhovnu vrijednost, te naglašava njen značaj.

Primjenom metode potpunog hronograma (*târîh-i tâmm*) zbir brojčane vrijednosti svih slova iznosi 1119, što odgovara godini podizanja Çorlulu Ali-pašine česme. Hronostih glasi *Ali-paša učini da poteče vino česme obilja* (*Akıttı ab-ı nâb lule-i cûdan Ali Paşa*), pri čemu brojčana vrijednost upotrijebljenih arapskih harfova iznosi: *elif* (ل) = 1, *kaf* (ق) = 100, *ta* (ت) =

¹²⁹ Fehim Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, str. 121.

¹³⁰ Kur'an, LXXXIII: 27

¹³¹ Fehim Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, str. 150

400, *dal* (د) = 4, *ja* (ي) = 10, *ba* (ب) = 2, *nun* (ن) = 50, *lam* (ل) = 30, *vav* (و) = 6, *ha* (ه) = 5, *džim* (ج) = 3, *ajn* (ع) = 70, *pe* (پ) = 2, *šin* (ش) = 300. Pojedini harfovi se ponavljaju: *elif* se ponavlja pet puta, *ba* dvaput, *nun* dvaput, *lam* triput, *dal* dvaput, *ja* dvaput, *vav* dvaput – te zbir svih slova daje 1119.¹³² Sabit hronogram završava slikom u kojoj *Ali-paša učini da poteče vino česme obilja*. U divanskoj književnosti vino ne označava ovozemaljsko piće, nego je metafora za duhovno opijanje i ekstatično stanje ljubavi prema Bogu.¹³³ Time pjesnik završnu sliku česme podiže na višu, mističku razinu – kao izvor ne samo tjelesnog osvježanja, nego i duhovnog nadahnuća.

¹³² Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, str. 502.

¹³³ Fehim Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, str. 231.

Zaključak

Hronogram kao pjesnička forma, preuzet iz arapske i perzijske tradicije, u osmanskoj književnosti prerasta svoju prvobitnu ulogu bilježenja datuma i poprima karakter složene tvorevine u kojoj se susreću dokumentarno i poetsko. Njegova posebnost ogleda se u hronostihu, stihu u kojem je skriven datum događaja izračunat prema ebdžed sistemu, ali prava vrijednost hronograma leži u načinu na koji pjesnik spaja taj tehnički zahtjev s umjetničkim izrazom. Zbog toga hronogrami nisu samo stihovani zapisi o događajima, nego i svjedočanstvo o pjesnikovoj učenosti, estetskom senzibilitetu i sposobnosti da faktografski podatak pretvori u poetski doživljaj.

U Sabitovim hronogramima jasno se očituje ova dvostruka funkcija žanra. Njihovo bogatstvo leži u činjenici da se u njima prepliću panegirički ton i faktografska preciznost, a istovremeno se uočava pjesnikov lični doživljaj trenutka. Stil i leksika prilagođeni su samoj prigodi, pa je svaka pjesma oblikovana tako da odražava i ceremonijalni karakter dvora i individualni izraz pjesnika. U tom kontekstu posebnu pažnju privlače pjesnikovi hronogrami posvećeni zadužbinama Çorlulu Ali-paše. Njihova vrijednost nije samo u tome što bilježe tačan datum nastanka zadužbine, već i u načinu na koji ih Sabit oblikuje kao simbole dobročinstva i veličine vakifa, čime hronogram istovremeno ispunjava književnu i dokumentarnu funkciju.

Analizom tri Sabitova hronograma posvećena zadužbinama Çorlulu Ali-paše uočava se niz zajedničkih obilježja, ali i specifičnosti. Hronogram o dogradnji džamije na carskom brodogradilištu pokazuje pjesnikovu virtuoznost u usklađivanju metrike i brojčane vrijednosti arapskih slova, pri čemu se ceremonijalni ton pohvale sultanu i veziru pretače u složenu metaforu svjetlosti i duhovnog sjaja. Džamija je prikazana ne samo kao arhitektonsko zdanje već i kao simbol prosvjetljenja, mjesto gdje se prepliću sakralno i estetsko, a sama građevina dobija kosmičku dimenziju kroz motive sunca i mjeseca. Drugi hronogram, nastao povodom iste zadužbine, nastavlja ovaj tok, ali unosi naglašen mistički ton: džamija je opisana kao most do nebeskog svijeta, prostor svjetlosti i molitvenog zanosa u kojem se odražava sufijska ideja čežnje za Bogom. Time Sabit naglašava duhovnu funkciju vjerskog objekta i njegovo značenje kao mjesta gdje se materijalno preobražava u transcendentalno.

Treći hronogram, posvećen podizanju česme kod Karamana, pokazuje drugu dimenziju Sabitove poetike – sposobnost da svakodnevni i utilitarni objekt preobrazi u simbol života, dobročinstva i Božije milosti. Voda se u pjesmi javlja kao metafora obilja, dobročinstva i

vječnog dobra, a vezir je poistovjećen s Hidrom, u islamskoj tradiciji poznatim darivaocem života. Ovakvim poređenjem Sabit spaja panegiričku pohvalu s bogatom islamskom simbolikom, ističući vezira kao onoga koji daruje zajednici i fizičku i duhovnu blagodat.

Ono što povezuje sva tri hronograma jeste naglašeni prigodni karakter i dosljedno praćenje osmanske državne hijerarhije: sultan Ahmed III. uvijek zauzima centralno mjesto, dok je Ali-paša predstavljen kao njegov najvjerniji velikodostojnik i dobročinitelj. Na taj način Sabit uspijeva objediniti panegirik i historijsku zbilju, ostavljajući za sobom pjesme koje nisu samo bilješka o nastanku džamije i česme, već i literarni tekstovi u kojima se odražava duhovni horizont i simbolički svijet osmanske divanske književnosti.

Sabitovi hronogrami pokazuju da ova forma nije tek iskazivanje pjesničke vještine, već poetski oblik koji istovremeno bilježi događaj i oblikuje njegovo značenje. U njegovom pjesničkom opusu zadužbine Çorlulu Ali-paše postaju više od građevinskih poduhvata: one se uzdižu u simbole duhovnosti, dobročinstva i političkog legitimiteta. Time se potvrđuje da hronogrami ne pripadaju samo domenu književnosti, nego i kulturnoj baštini – jer, dok su same zadužbine oblikovale urbani pejzaž Istanbula, Sabit je svojim stihovima osigurao da njihova slava ostane upisana u književnom naslijeđu Osmanskog Carstva.

IZVORI I LITERATURA

Izvori:

Karacan, Turgut, *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, no. 37, Sivas, 1991.

Literatura:

Aktepe, Münir, “Çorlulu Ali Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, str. 370-371.

Bakšić, Sabina; Ćatović, Alena, *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskom turskom jeziku: Pragmatička dimenzija*, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, 2019.

Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Preporod, Sarajevo, 2007.

Bejtić, Alija, “Pjesnik Sabit Alaaddin Užićanin kao sarajevski kadija i bosanski mulla”, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost*, ured: Enes i Esad Duraković, Fehim Nametak, I knjiga, Alef, Sarajevo, 1998, str. 751-770

Cenez, Dilek Seniha, *18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706–1710)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2017.

Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, str. 502-506.

Dželilović, Muhamed, “Tarih kao tradicionalni oblik upotrebne književnosti”, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost*, ured: Enes i Esad Duraković, Fehim Nametak, I knjiga, Alef, Sarajevo, 1998, str. 547-551

Handžić, Mehmed, *Teme iz književne historije, Knjiga I*, Ogledalo, Sarajevo, 1999.

Historija Osmanske države i civilizacije, priredio Ekmeleddin İhsanoğlu, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2004.

Inaldžik, Halil, *Osmansko Carstvo: Klasično doba 1300–1600*, Utopija, Beograd, 2003.

İpşirli, Mehmet, "Arzuhal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, str. 447-448.

İslâm Ansiklopedisi: İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978.

Kadrić, Adnan, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka*, Orijentalni institutu Sarajevu, Sarajevo, 2015.

Kovačević, Ešref, "O Sabitu Užičaninu", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost, I knjiga*, ured: Enes i Esad Duraković, Fehim Nametak, Alef, Sarajevo, 1998, str. 771-776

Kur'an s prevodom, preveo Besim Korkut, Kompleks Hadimu-l-Haremejni-š-Šerifejni-l-Melik Fahd, Medina, 1991.

Malkić, Mensur, "Chronograms by Ćamil Silajdžić", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, sv. 19, br. 33, Sarajevo, 2013, str. 205-226.

Nametak, Fehim, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1997.

Nametak, Fehim, *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća*, Institut za književnost Svjetlost, Sarajevo, 1991.

Nametak, Fehim, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2013.

Nametak, Fehim, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

Nametak, Fehim, *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989.

Özhasta, Selin, *Osmanlı Mimarlığında Bir Bani: Çorlulu Ali Paşa ve Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2019.

Sikirić, Šaćir "Divan Mehmed Rešida", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost, I knjiga*, ured: Enes i Esad Duraković, Fehim Nametak, Alef, Sarajevo, 1998. str. 777-800.

Tanman, Mehmet Baha, “Çorlulu Ali Paşa Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, str. 371-373.

The Encyclopaedia of Islam, vol I, ured: H. A. R. Gibb, J. H. Kramers et al, Leiden, E. J. Brill, 1986.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

Rječnici:

Devellioğlu, Ferit, *Osmalıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1993.